

LUND UNIVERSITY

Idé- och lärdomshistoria i Lund 50 år

Norris, Matthew; Broberg, Gunnar; Nordin, Svante

2016

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Norris, M., Broberg, G., & Nordin, S. (Red.) (2016). *Idé- och lärdomshistoria i Lund 50 år*. (Ugglan. Lund Studies in the History of Ideas and Sciences; Vol. 18). Avd. för idé- och lärdomshistoria, Lunds universitet.

Total number of authors:

3

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Ugglan

18

Lund Studies in the History of Science and Ideas

Idé- och lärdomshistoria i Lund 50 år

IDÉ- OCH LÄRDOMSHISTORIA I LUND

50 ÅR

Redaktion
Matthew Norris, Gunnar Broberg och Svante Nordin

Ugglan 18
Lund Studies in the History of Science and Ideas

Copyright © medverkande författare 2016

Foto: Elisabeth Mansén och Gustav Holmberg

Serieredaktör: Thomas Kaiserfeld

ISSN 1102-4313

Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet

Lund 2016

Innehåll

Inledning	5
<i>Thomas Kaiserfeld</i>	
Det som inte blev men ändå var, i någon mening	11
<i>Gunnar Broberg</i>	
Hur det började	25
<i>Svante Nordin</i>	
Några minnen av Rolf Lindborg	45
<i>Sven-Eric Liedman</i>	
Från Kungshuset till förorten	55
<i>Rebecka Lettevall</i>	
Idéhistoria i framtidens kunskapssamhälle	71
<i>Victoria Höög</i>	
Lundensiska avhandlingar i idé- och lärdomshistoria	89
Presentation av författarna	92

Inledning

Thomas Kaiserfeld

Vi tycker om att jublera i Lund. Redan när ämnet fyllde 25 år utgavs en liten skrift särskilt uppsatt med anledning av tillfället.¹ Och nu när vi fyller 50 är det dags igen. Som sig bör bara lite mer stortslaget. Själva firandet ägde denna gång rum på Pufendorfinstitutet, alltså gamla Fysicum, en vacker och solig eftermiddag 20 maj 2016 med de presentationer som ingår i denna volym och efterföljande mingel och middag. Ska man vara petig var det faktiskt några månader efter Rolf Lindborgs utnämning till e.o. docent i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet 1966. Men samtidigt finns det, som framgår av Gunnar Brobergs breda bakgrundshistoria till ämnets etablering i Lund, ett antal år och datum att välja på för de som vill fira etableringen av ämnet i Lund. En vacker majdag 2016 passar minst lika bra som något annat.

Vore utgångspunkten titelbenämningar kunde kanske inrättandet av en professur i lärdoms historia 28 juli 1737 för universitetsbibliotekarien Niclas Oelreich lärdoms historia vara ytterligare ett datum och årtal att fira.² Nu vet vi att lärdoms historia vid denna tid var en benämning som snarare hänvisade till kunskap om böckernas ordning och innehåll, något som vi idag nog närmast skulle vilja kalla informationsvetenskap i brist på vackrare språkbruk. Skälet var förstås den tilltagande bokfloden och den allt större utmaningen som låg i att hålla sig kunnig om vad som kunde återfinnas var

¹ Gunnar Broberg, Hertha Hanson & Elisabeth Mansén (red.), *Idé- och lärdoms historia 25 år*, Ugglan: Lund Studies in the History of Science and Ideas 1 (Lund 1991).

² Gösta Johannesson, *Lunds universitets historia: II 1710-1789* (Stockholm 1982) s. 55.

i bokkunskapens expanderande världar.³ Det fanns skäl till att Lunds universitets bibliotekarie under ett antal decennier också var professor i lärdomshistoria vare sig han ville eller inte. Oftast ville han inte eftersom titeln medförde det oavvisliga kravet att också undervisa i ämnet.

Men nu firade vi alltså Rolf Lindborgs tillträde till den nya tjänsten i idé- och lärdomshistoria 1966, något som nästan genast möttes av kritik i utbildningsnämnden som också tas upp i Svante Nordins beskrivning av de olika forskningstraditioner som knöts samman i Lund under ämnets tidigare perioder. Det delvis lite bistra kollegiala mottagandet i Lund kan sägas ha föregått den första stora striden om idé- och lärdomshistoria i landet, nämligen den om vilka som var bäst lämpade att forska och undervisa i ämnet.⁴

Under 50-årsfirandet gjordes också några mer personliga återblickar på idé- och lärdomshistoria i Lund. En kom från Sven-Eric Liedman som här tecknar ett privat porträtt av Rolf Lindborg. Hur han med hjälp av mycken möda, stor kunskap och en charmerande svartsyn mot alla odds lyckades bygga upp en månghövdad verksamhet. En annan kom från Rebecka Lettewall som beskriver hur hennes erfarenheter från idé- och lärdomshistoriska studier i Lund hamnade i ett nytt ljus vid Södertörns högskola med ett helt annat lärandesammanhang, vad det innebar för ämnets innehåll och perspektiv. Hennes reflexiva jämförelse visar på vikten av förnyelse och förändring inom en vetenskaplig disciplin som idé- och lärdomshistoria, ett memento för alla ämnesutövare.

Det är också det framåtblickande bidraget från Victoria Höög. Som en väg framåt i en tid av kunskapskamp mellan å ena sidan näringslivsintressen, å andra sidan allmänhet och offentlighet, framhäver hon en kritisk och reflexiv upplysningstradition liksom styrkan bland idé- och lärdomshistoriker att peka ut minsta gemensamma nämnare för olika kulturer och epoker. Det är en appell som är förpliktigande.

³ Peter Josephson, "Böcker eller universitet? Om ett tema i tysk utbildningspolitisk debatt kring 1800", *Lychnos* (2009) s. 177–208.

⁴ Nils Andersson & Henrik Björck (red.), *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år* (Stockholm/Stehag 1994) s. 117–172.

Den här boken innehåller alltså de presentationer som hölls under 50-årsjubileet av idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet. Förhoppningen är att de förmedlar bilder av vad som varit, men också av det som kan komma att komma. Till dessa framträdanden kom också insatser från Charlotte Christensen-Nugues och Anna Tunlid som agerade presentatörer under eftermiddagen samt, viktigast av allt, Matthew Norris som organiserade och stod för allt det praktiska kring jubileet inklusive middag. Även deltagare i publiken bidrog under eftermiddagen och kvällen med olika minnesbilder och kommentarer. Mest minnesvärd var nog Leif Stilles och Eva Stohlander Axelssons medverkan, motiverad som den var av att de var med på Rolf Lindborgs allra första föreläsning här i Lund 1966. Kanske är ett välfunnet tillfälle att summera framtidsutsikterna om dryga tjugo år, den 28 juli 2037. Då fyller nämligen lärdoms historia vid Lunds universitet 300 år enligt den alternativa tideräkning som utgår från Oelreich istället för Lindborg. Väl mött igen då.

Stefan Arvidsson, Cecilia Rosengren, Thomas Kaiserfeld och Gustav Holmberg.
Pufendorfinstitutet, 2016.

Monica Libell och Ingrid Wällgren. Bordet bakom: Tove Paulsson Holmberg och Pelle Månsson. Pufendorfinstitutet, 2016.

Det som inte blev men ändå var, i någon mening

Gunnar Broberg

Historikerns jobb är att göra historien lång och nära på en gång. För snart 300 år sedan skrev Johan Jacob von Döbeln (han på Ramlösa-flaskan) den första universitetshistorien i Sverige, *Regiae academiae Lundensis historia* (1740–1742), tre delar om ca 650 sidor och en enda lång uppräknings av professorer och deras skrifter, en sorts matrikelhistoria fortsatt av Gustaf Sommelius därpå av Anders Otto Lindfors, Niclas von Oelreich, Johan Corylander och Anders Lidbeck. Historien blir en katalog enligt personhistoriska och bibliografiska ideal. Detta sagt utan ironi, *Historia litteraria*, Lärdomshistorien var ett serviceämne, till hjälp för andra vilket inte är det sämsta. Egentligen är det en tysk genre med namn som Daniel Georg Morhof (*Polyhistor literarius* 1688), Jacob Friedrich Reimmann (*Versuch einer Einleitung in die Historiam Literariam* 1708–1713) och Gottlieb Stolle (!) (*Kurtze Anleitung zur Historie der Gelahrheit* 1718). I en längre uppräknings kunde man spåra övergången från latinet till folkspråk och till kompendieform. Kursbok i Lund var länge Christoph August Heumanns *Conspectus reipublicae literariae sive via ad historiam literariam iuventuti studiosae aperta* (6 uppl. 1751), kanske värd att känna till när nu en ny idéhistoria skrivs. I Lund jobbade lärdomshistorikern i Biblioteket som låg i Lundagårdshuset bemannat av honom, vice bibliotekarien och en vaktmästare och som bevakade tio–femton tusen böcker. Lånejournaler finns bevarade.

Allt detta låter kanske dammigt men låt oss se på Lagerbrings, ännu Sven Bring och relativt nybliven professor i lärdomshistoria och hans *Historia litteraria eller inledning til Wetnskaps historien /... lifrån deras första*

början til närwarande tid (Lund 1748) del 1. Vilket projekt! Behöver jag säga att det inte kom någon del två? Jag citerar ur inledningen:

Bland alla delar af Historien är Historia literaria eller Wetenskapshistorien intet den som är minst nödvändig. Ty när hon förklarar Wetenskapernas tilstånd, uprinnelse och tilväxt, samt de lärde Männernas förmåner och förselser, gifwer hon anledning, såwäl til sanningarnas upfinnande och och (sic) bestyrkande, som til hwad en studerande Person bör beflita sig om, och achta sig för.

Det låter som ett *moraliskt* argument för lärdomshistorien. Och §2: ”Med studerande personer förstår jag intet dem egentligen, hwars sysla, tjänst och Lefwernes art är, at nedgräfwä sig bland papper och böcker, utan alle dem, som behöfwä at wara förnuftige, änskönt de aldrig warit studenter, och intet förstå en rad latin.” Bring skriver alltså *på svenska!* Ett *demokratiskt* argument. En lång programförklaring följer (§ 4): Att vetenskapshistoria inte tillåter ”slidder och sladder”, dess ”skyldighet är då att utwisa, hwad tankar man haft uti alla tider och länder.” Varken mer eller mindre än ett *vetenskapshistoriskt* argument. Och §6: ”Och som förstånd inte alltid är sammanfogad, emedan alla tider warit fruchtbara på lärda narrar, hwilke man eljest kalla pedanter, så bör äfwen Wetnskaps Historien afmåla de lærdes fel, så uti sjelfwa Wetnskaperne, som uti Lefwernet.” Vidare *ekonomiskt* och *religiösa* argument och om källor och sakrikt om bibelns och de klassiska filosoferna fram till Platon och Aristoteles. Lagerbring diskuterar utan att ta ställning till nyttan av encyklopedier vad Voltaire ironiserat över och framhåller också betydelsen av lärd korrespondens med hänvisning till Erik Benzelius innan han tar sig an själva historien.¹ Så här vill vi ha 1700-talet, lärt och kritiskt upplyst på en gång!

¹ Som den första svenska lärdomshistorien brukar man nämna Anton von Stiernmans presidietal i Kungliga Vetenskapsakademien 1758 som går från, ungefär, Oden till Christian Tyrann. Se Hans Sallander, ”Vår första lärdomshistoria”, *Lychnos* (1941), s. 230–247. Se också Lagerbring, *Samling af åtskilliga handlingar och påminnelser* (1749–1758). Vidare Bengt Hildebrand, ”Bidrag till Sven Lagerbrings biografi och karakteristik”, *Lychnos* (1963–64), s. 62–71; Lagerbrings bibliografi i *Lunds universitets årsskrift*, ny följd, avd. 1, bd 3:1 (1907).

Men lärdomshistorikerns rykte blev inte alltid det bästa. Liksom i fråga om linneansk naturalhistoria knöts ordet till pedanteri. Oförskämligt är Carl Gustaf Leopolds skämt från slutet av seklet: ”Jag befann mig, för någon tid sedan i et lärt sällskap, där man ej kunde se varandra för tobaksrök /.../ Man talte om nyttiga ämnen eller skämtade måttligen.” Samtalet föll på de lärdes tvister. Man genomgick de Cartesianska, Newtoniska, Leibnitziska, Wolfianska, Lessingska och slutligen de Basedowska stridigheterna. Frågan uppstod om det lärda kivetns nytta eller skadlighet. ”En figur vars särdeles boksynta utseende” väckte uppmärksamhet när han förklarade om boken *Disputator Philosophicus*: ”Min herre, jag har ej själv läst boken jag vet blott att den är tryckt i 4:o och att den utgavs 1665, 328 sidor stark, och försedd med tvenne register.” En åhörare häpnar: ”Ni är så lycklig, min herre, att verkligen hysa i er ägo denna ovärderliga skrift *med tryckfelet*.” Och så vidare.² Ja, måste biblioteksfolk känna till innehållet? Eller läsa böcker?

Det var alltså en bred repertoar föreläsaren för Historia litteraria hade att täcka.³ Dock till en början inte den sköna litteraturen, som kommer först i 1700-talets slut med Anders Lidbeck i Lund och Johan Fredrik Neikter i Uppsala – båda har ägnats akademiska monografier.⁴ Här ska jag inte följa den intressanta begreppsutvecklingen hur ”litteratur” till en början omfattade allt tryckt, hur den sköna litteraturen benämns vitterhet, hur grekiskans estetik blir ett särskilt ämne med Atterbom, hur det omfattar all skön konst inkluderande konst och musik, och hur den allätande Henrik Schück skapar ett brett litteraturämne.

* * *

Om man så vill kan historien som sagt göras lång. Som kulturhistoriskt syntesämne hade idé- och lärdomshistoria också kunnat fira hundraårs-

² Se Gunnar Broberg (red.), *Gyllene äpplen* del 1 (Stockholm 1991), s. 50ff.

³ Se Johan Nordström, ”Om idé- och lärdomshistoria. Installationsföreläsning den 4 mars 1933”, *Lychnos* (1967–68), s. 21–29.

⁴ Christina Svensson, *Anders Lidbeck och 1700-talets estetik* (Lund 1987); Carl Frängsmyr (red.), *Om människans historia* (Stockholm 2013).

jubileum. Vid sekelskiftet 1900 skrevs kulturhistoria i Sverige av August Strindberg, Henrik Schück, Anton Nyström, Oscar Montelius. När jag läste vårt ämne på 1960-talet var Schücks *Illustrerad svensk litteraturhistoria* i fem band kursbok – det var de som Foucault aldrig kunde ta sig igenom... I Lund gav många sina bidrag: teologerna Anders Nygren (*Eros och Agape*) och Hilding Pleijel. Historien fanns med hos en inflytelserik filosof som Hans Larsson, förstås också hos Gunnar Aspelin professor i teoretisk filosofi, som skrev filosofihistoria i stora böcker efter modellen världsbildernas växlingar som rentav sprängde Europas gränser. Säkert återkommer han hos följande talare, kanske också hans företrädare Alf Nyman, Hans Regnell och Erik Ryding. Litteraturhistorikerna: Harald Elovsson, docent i kulturhistorisk litteraturforskning från 1931, är särskilt värd att uppmärksammas för sin avrättning av Johan Nordströms *Medeltid och renässans* (i Norstedts *Världshistoria* bd 6, 1929, övers. till franska 1936) eller snarare plagiatanklagelse (parallellcitrat med *The Renaissance of the Twelfth Century* av Charles Homer Haskins), i *Scandia* 1937 som det sades på order av redaktören Lauritz Weibull, ett inte helt vackert stycke som fick Nordström att tystna eller i alla fall inte göra några större forskningssatsningar. Så brukade man i Uppsala förstå hans senare försjunkande i lärd detalj. Haskins läsvärda framställning ingick sedan i ett-betygskursen i ämnet. Litteraturvetenskapen odlade motivstudier av Gunnar Qvarnström (*Dikten och den nya vetenskapen: det astronautiska motivet* 1961) och Carl Fehrman (*Diktaren och döden* 1952). Lund kunde förefalla självförsörjande ifråga om såväl idéer som lärdom. Åtminstone tre litteraturvetare med idéhistorisk profil fanns alltså på plats när Rolf Lindborg tillträdde sin tjänst. Vi kan också lägga till Bengt Hägglund, professor i kristendomens idéhistoria sedan 1969.

Viss vetenskapshistoria och medicinhistoria förekom, Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet hade grundats 1964, Astronomiska sällskapet Tycho Brahe redan 1937, den senare med årsskriften *Cassiopeia* och med Knut Lundmark som centralgestalt. Litteraturhistoria var närliggande, ett exempel är Ulf Danielssons digra uppsats om darwinismen i *Lychnos* 1964, tänkt som ett inledande avsnitt till en avhandling om Viktor Rydbergs naturfilosofi. Ämnet saknade namnskyllt men hade många företrädare.

Ur den här långa mellanperioden plockar jag fram ett mindre ofta nämnt namn, konst- och kulturhistorikern Ewert Wrangel, som skrev sin

avhandling om *Det carolinska tidehvarfvets komiska diktning* (1888), vidare *Frihetstidens odlingshistoria* (1895), om europeiska studieresor (1895), och som blev professor 1899 efter Schück. Wrangel var också tegnérforskare och lärare till Albert Nilsson, Fredrik Böök och Algot Werin. Behovet av att förstärka undervisning för lärarna på gymnasiet ledde till äskande om uppdelning på LU:s petita 1913, vilket beviljades 1918, då Böök tog litteraturen och Wrangel konsten. De skulle samarbeta i olika projekt.⁵ På porträtt ser vi honom mustaschpydd à la Fredrik Tersmeden, en ordensbroder och ålderman i Lukasgillet i flera decennier, ”få är de föreningar han inte tog aktiv del” sägs det, en polyhistor och mycket produktiv, men som inte ha fått någon levnadsteckning trots ett stort arkiv på Universitetsbiblioteket.⁶ Som konstvetare har han nyligen uppmärksammats i samband med arbete om universitets grafiska samling, verkligt fina grejor inköpta på kontinenten då det var billigt. Wrangel stod bakom *Svenska folket genom tiderna*. Planeringen påbörjades med Allhem 1936, sedan skedde utgivningen i rask takt 1938–1940 i 13 band, tillsammans ca fem tusen sidor och något av ett rekord. För de sista tre banden agerade bibliotekarie Bror Olsson som redaktör, som bildredaktör S. Artur Svensson. Det var ett pionjärarbete med uppföljare sextio år senare i *Signums svenska kulturhistoria* med Jakob Christensson som redaktör. Approachen är närmast etnologisk och museologisk, medarbetarskaran håller en imponerande bredd fast idéhistorien som vi känner den knappt fanns och alltså inte är särskilt markerad. Det rör sig om en väldig mobilisering av kulturella resurser samtidigt som krigshotet rullade fram. Här märks samarbetet med Universitetsbiblioteket, bokförlaget Allhem och Wrangel, en allians att räkna in för den här perioden och gynnsam för populärhistoria. I Uppsala fanns som medspelare Almqvist & Wiksell med en något stelare profil. En beteckning som ”kulturhistoria” hör i Uppsverige i stället samman med huvudstaden och Nordiska Museet och dess stiliga monografiserie.

⁵ Se Jörgen Weibull, *Lunds universitets historia* IV (Lund 1968), s. 334ff.

⁶ Men se Bööks utförliga och personligt hållna artikel i Nils Bohman (red.), *Svenska män och kvinnor* (Stockholm 1942–1955).

Runt 1950 var ämnet etablerat i Uppsala och var på väg i Göteborg. Och som vi ska se kunde idé- och lärdomshistoria i Lund egentligen snart ha kunnat fira 75-årsjubileum om inte om hade varit.

Jag tar upp fallet Erich Wittenberg, känd av några närvarande, främst Johan Östling, men som inte ingår i Andersson-Björcks fina ämneskrönika *Vad är idéhistoria?*. Juden Erich Wittenberg föddes 1907, disputerade cum laude på August Bebels *Bildungslehre* (Berlin 1933), flydde till Sverige 1935 ”tack vare förmedling av några svenska vetenskapsmän”. Han erhöll svenskt medborgarskap 1945, livnärde sig som det verkar på brödskriveri. Så utnyttjade han möjligheten att söka docentur i ett ämne som annars inte hade professur vid lärosätet, som till exempel Gunnar Jarring i turkologi, och lämnade in handlingar för docentur i idé- och lärdomshistoria 14 april 1948. Humanistiska sektionen och Alf Nyman menade att det först krävdes svensk examen, alltså minst en licentiat för Nordström, vidare väcktes förslag om särskild sakkunnig, men omröstning resulterade i tio för avslag mot sju för kallande av sakkunnig. Wittenberg invände mot kravet på svensk examen, något sådant står ingenstans i universitetsstatuterna. Dessutom menar han sig på annat sätt ha styrkt sin kompetens, bland annat genom rekommendationer vid en ansökan om stipendium hos Längmanska fonden 1945 från Johan Nordström, Aspelin, Sven Tunberg och Martin Lamm, därtill positiva recensioner. Men Wittenberg återkallade sin ansökan.⁷

Fortsättningen är än mer dramatisk men faller utanför dagens tema. I korthet: Wittenberg ansökte istället 11 maj 1948 om docentur i politisk idéhistoria. Av föreslagna sakkunniga accepterade Fredrik Lageroth och Herbert Tingsten medan först Aspelin och sedan Åke Petzäll och Alf Nyman avböjde. Sektionen fick nöja sig med två sakkunniga varav Tingstens utlåtande blev en obarmhärtig sågning och rimligen ett svar på Wittenbergs

⁷ Om Wittenberg se – kort – i Johan Östling, *Nazismens sensmoral* (Stockholm 2008) och – utförligare – i dens ”Fallet Wittenberg: Nazismen som stigma i den svenska efterkrigs-kulturen”, *Personhistorisk tidskrift* 1 (2007), s. 33–44. Om olika flyktingöden se Helmut Müssener, *Exil in Schweden. Politische und kulturelle Migration nach 1933* (München 1974); om Wittenberg s. 289f. Hans dödsruna i *Sydsvenska Dagbladet* 18 februari 1982.

tjugosidiga uppgörelse med dennes *De konservativa idéerna* (*Historisk tidskrift* 1940, som omedelbart föranlett replikväxling). Ärendet växer i olika turer samlade i Wittenbergs nästan trehundra sidiga klagoskrift, *Ett akademiskt justitiemord*. En vädjan till den svenska demokratis samvete, utgiven på eget förlag, adress Stora Fiskaregatan 15 (Lund 1951). Det är enligt en erfaren bedömare (Pierre Dethorey, Åkarps Antikvariat) ”nog den mest omfattande akademiska stridskrift som utgivits”. Ytterligare en publicerades, Axel Olssons *Akademiskt befordringsväsen. Belyst genom ”Affären Wittenberg”* (Vinslöv 1951, 26 sidor) riktad till Kungen och Justitie Kanslern. Eftersom den inte uppmärksammas av forskningen några citat: ”Aldrig har det schackrats så med moraliska begrepp som i affären Wittenberg”. Siktet är inställt på Tingsten som uppenbarligen inte kan se Fichte och Hegel i tryck utan att råka i affekt och som jämställer konservatism och fascism. Övriga som röstat mot Wittenberg avfärdas. Olle Holmbergs hållning liknar Olsson vid ”ett österländskt knäfall” för DN-chefen. Petzälls och andras verksamheter utgör ”småpojkers trätor under spel med kulor”. Mot allt detta står Wittenbergs rättspatos. Reaktion mot honom är ”ett stort stöveltramp in i något som skulle kunna kallas ’nazismens fjärde rike’”.

Affären Wittenberg – den idéhistoriska ouvertüren, finalens tidningspolemik – tog högt räknat fem, men minst tre år. Wittenberg hade onekligen en tung trio emot sig: Tingsten, Holmberg och Lönnroth. För honom kämpade Fredrik Lagerroth, John Landquist och Hans Larsson. Affären är en god mätare av tidens akademiska lägerbildningar och hur pressen deltog, *Lundagård*, *Lunds Dagblad*, *Arbetet*, *Göteborgs-Posten*, *Kvällsposten*. Eftersom Wittenberg sysslade med typisk tysk idéhistoria och därtill var konservativ var han alltså misstänkt. Om han inte varit jude hade han blivit nazist. Så kunde man resonera till exempel i DN. Tills vidare förknippades nazism inte främst med antisemitism utan nationalism, militarism och irrationalism.

Om Nordström i Uppsala skulle räknas till en sådan lägerbildning är väl osäkert. Hans stöd för Wittenberg verkar i alla fall ganska lamt. Man kan förmoda att han ville att det egna ämnet skulle expandera men knappast i tysk-idealistisk riktning. Wittenbergs medarbetarskap i *Lychnos* var anmärkningsvärt, ca 40 recensioner, han är årsbokens huvudrecensent av politisk idéhistoria under de turbulenta åren mellan 1937–1947, han recenserar kritiskt av Lönnroth i *Lychnos* 1944–45, en lucka i samarbetet följer

1948–53, sedan ett par – tunga – nedslag på 50-talet. Förloppet kunde följas mer i detalj i Wittenbergs synnerligen ymniga rapportering i breven till Nordström (UUB G 194h:28), en korrespondens om mer än hundra-talet tättskrivna brev från november 1935 till 1959 med tyngdpunkt på tiden för befordringsbesvären. I tryck skulle breven ta ett par hundra sidor i anspråk. De är märkligt opersonliga skrivna till ”Hochverehrten Herr Professor” och undertecknade ”Ihr stehts ergebenen EW”, på tyska med undantag av ett par brev alldeles när Wittenberg blivit svensk medborgare 1945. Breven rör främst förfrågningar om recensionsböcker och kommentarer till de egna recensionerna. Men här finns förstås många detaljer som får vänta. Den 18 december 1947 meddelar han sin avsikt att söka docentur i idé- och lärdomshistoria och önskar hänvisa till *Lychmos* i sin ansökan. Den 3 maj 1948 ”vertraulich” om läget, den 6 juni ”streng vertraulich” och fortsättningen. När Sten Lindroth skötte recensionsavdelningen för *Lychmos* (från 1950), klagar Wittenberg över att han därmed inte får några böcker vilket kan tolkas som att Lindroth var en del av DN-maffian eller som att Wittenberg bara skrev alldeles för långa och tyska recensioner.

Wittenbergs meritering hade sina brister. Kanske *Ett akademiskt justitiemord* var hans starkaste kort vetenskapligt sett... 1969 utgavs hans *Bismarcks politische Persönlichkeit im Bilde der Weimar-Republik* dedicerad till sin döde far Prof. doktor och döda mor, med ekonomiskt understöd av vänner. Wessén och Nathorst-fonder avtackas liksom *Profs* Holger Arbman, Gunnar Aspelin, Krister Hanell och Anders Nygren för ”Rat und Tat”. Den aviserade del två kom aldrig men han skrev (1975) en biografi över rabbinen i Malmö 1902–32 Josef Wohlstein. Erich Wittenberg dog 1982 74 år gammal. Antikvariatsbokhandlaren Pierre Dethorey minns bokhögarna i hans stora våning, storknade av ciggarlukten och avstod från köp. Bibliotekets försäljning förmedlades till en tysk antikvariat i stället av Lengertz antikvariat (Kjell Askagården). Det blev en hel katalog (Antiquariat HT Wenner, Osnabruck katalog 310 (1984): ”Philosophie, Theologie, Pädagogik aus Bibliothek D Erich Wittenberg”, förtecknar 7422 nummer på 590 sidor, varav 30 sidor med register och förkortningar! Kan fortfarande inköpas!). Man kan fråga sig om vad hade hänt med vårt ämne om Wittenberg fått den sökta docenturen. Men också om Nordströms passivitet och Lindroths hållning. Inom ett decennium skulle Lindroth–Foucaultaffären

tima. Fallen ställer frågan om idé- och lärdomshistorias svenskhet och ämnets förhållande till internationell idéhistoria.

Jag har talat om det som inte blev men som i någon mening var idé och lärdomshistoria – och som fortfarande är det. Tre namn av flera har pekats ut: Sven Lagerbring, Ewert Wrangel och Erich Wittenberg, sinsemellan så olika. Lärdomar: att idé- och lärdomshistoria alltid funnits vid Lunds universitet eftersom behovet alltid funnits. Ergo, den vill alltid finnas. Ergo, vi kunde ha firat ett högre jubileum idag, rentav 300? *Eller*: vi kan fira flera jubileer.

Oliver Timme, Victoria Höög, Björn Skogar, Henrik Björck och Gunnar Broberg.
Ven, 1992.

Elisabeth Mansén, Lars Durehed, Gunnar Broberg och Jakob Christensson på Kungshuset
ca 1991.

Vinden viner på Ven. Några lundadelegater på ämneskonferens 1992. Från vänster: Sten Högnäs, Svante Nordin, Kaj Svensson, Magnus Nyman (Uppsala), Jakob Christensson och Gunnar Broberg.

I väntan på Lilla Algatan (sept. 2002): Kjell Peterson, Elisabeth Mansén, Jakob Christensson, Håkan Håkansson, Stefan Stenudd, Monika Libell, Hertha Hansson, Kristina Lundblad; bakom Christer Hjort och Håkan Westling.

Jakob Christensson, Sven Widmalm, Gunnar Broberg och Patrik Lundell.
Pufendorfinstitutet, 2016.

Hur det började

Traditionen från Nordström, traditionen från Aspelin, traditionen från Cassirer

Svante Nordin

Det kan väl sägas att idé- och lärdomshistoria började existera i Lund när Rolf Lindborg tillträdde en docentbefattning i ämnet den 1 januari 1966. Visserligen var det fråga om en rörlig docentbefattning (gällande tre år). Visserligen inrättades ingen institution i ämnet som i stället knöts till Filosofiska institutionen. Men det stod ändå klar att ämnet genom detta var etablerat i Lund. I Uppsala, varifrån docentbefattningens innehavare rekryterats, hade det funnits sedan 1932.

Varför inrättades en docentbefattning i idé- och lärdomshistoria i Lund just då och varför knöts den till Filosofiska institutionen? Bakgrunden fanns av allt att döma i den strid som uppstått i samband med tillsättningen av professuren i teoretisk filosofi efter Gunnar Aspelin. De två främsta sökande vid detta tillfälle var Hans Regnéll, en lundafilosof med framför allt filosofihistorisk orientering, och Sören Halldén, uppsaladocent med inriktning i synnerhet på logiken. Eftersom Aspelin själv i synnerhet varit intresserad av filosofi- och idéhistoriska ämnen är det kanske inte förvånande att han som sakkunnig förordat Regnéll. De båda andra sakkunniga, den finländske filosofen Georg Henrik von Wright och uppsalaprofessorn Konrad Marc-Wogau, förordade däremot Halldén.

Vid Historisk-filosofiska sektionens behandling av tillsättningsärendet (3 april 1964) var Aspelin sjuk och frånvarande. Sakkunnigmajoritetens och Halldéns talan fördes av professorn i praktisk filosofi, Manfred Moritz. Han fick mothugg av litteraturprofessorn Carl Fehrman som bestämt lade sin röst till Regnélls fördel och bland annat yttrade:

Inom ämnet filosofi har skolbildningar varit starkare än inom många andra humanistiska ämnen. För närvarande synes en antihistorisk riktning göra sig starkt gällande inom svensk filosofisk vetenskap. De motsättningar som kommer fram i det nuvarande befordringsärendet i teoretisk filosofi kan jag knappast förklara på annat sätt, än att två av de sakkunniga — professorerna Marc-Wogau och von Wright — uppfattar vad som är eller bör vara de centrala forskningsområdena i ämnet på ett annat sätt än den tredje sakkunnige, prof Aspelin.

De som beklätt professuren i teoretisk filosofi i Lund har i åtminstone tre generationer gjort stora insatser inom filosofiens historia: det gäller professorerna Hans Larsson, Alf Nyman och Gunnar Aspelin. Det står för mig som självklart, att filosofiens historia bör bibehålla sin ställning som ett fundament i den teoretiska filosofiens studium: inga tillfälliga antihistoriska vindar kan på den punkten åstadkomma en förändring. Endast om filosofiens historia blir bevarad inom den teoretiska filosofien kan ämnet behålla sitt naturliga samband med andra, historiskt orienterade humanistiska discipliner.

Fehrmans vädjan vann dock inte gehör. Med tio röster mot två röstade sektionen för Halldén som första namn. Regnéll kom tillbaka med besvärsskrivelser. Dessa bemöttes i sin tur av Halldén i motskrivelser, där han förnekade att han skulle företräda en "antihistorisk" inriktning.

Halldén utnämndes men fann det, enligt vad han berättat för författaren till dessa rader, angeläget att tillmötesgå den kritiska opinion som ivrade för den filosofihistoriska traditionens bibehållande i Lund. Han verkade för att en docent i idé- och lärdomshistoria skulle knytas till Filosofiska institutionen. Liknande önskemål kom till uttryck när Historisk-filosofiska sektionen i Lund (29 januari 1965) beslöt om sina anslags-äskanden för budgetåret 1966/67. Man satte därvid upp önskemålet om en professur i idé- och lärdomshistoria som rangordnades som nummer två (närmast efter en professur i musikforskning). I motiveringen till äskandet hette det bland annat:

Studiet av de idéhistoriska problemen har länge haft sin bas inom de filosofiska disciplinerna. Men idéhistorien omfattar stora forskningsfält som inte tillhör den egentliga filosofin, vartill kommer att denna alltmer medvetet

väljer att syssla med aktuella vetenskapsteoretiska problem och avstår från historiska aspekter.

Också här fanns sålunda tanken att filosofins utveckling mot en mera historisk vetenskap ställde krav på kompensation i form av en tjänst i idé- och lärdoms historia.

Rolf Lindborg gav själv sin version av ämnets ankomst till Lund i en intervju med Crister Enander som ingick i boken *Från andra sidan gatan. Artiklar och polemik på vers och prosa* (1985). Där svarade Lindborg på följande sätt om hur han kom till Lund:

Men när Gunnar Aspelin, professor i teoretisk filosofi här i Lund, avgick, så ville man ha hit någon som kunde så att säga föra det idéhistoriska arvet vidare. Jag är inte hundra procentigt säker på att den historieskrivningen är riktig, men jag har hört sägas att det gick till så i alla fall. Vad som i alla händelser är sant är att man inrättade en tjänst åt mig i idé- och lärdoms historia.

Förfrågningar om en lämplig kandidat till en docentbefattning i ämnet gick till institutionen för Idé- och lärdoms historia i Uppsala. Rolf Lindborg, som just disputerat på sin avhandling *Descartes i Uppsala*, var uppenbart lämplig att skicka ut på detta uppdrag.

Lindborgs avhandling hade fått goda vitsord i Uppsala. Lindborg kunde återropa protokollet från Historisk-filosofiska sektionen för 27 oktober 1965 när betygssättningen för hans avhandling diskuterats. Professorn i idé- och lärdoms historia, Sten Lindroth, hade avgivit ett yttrande över disputationsprovet där det bland annat hette: "Avhandlingens förtjänster är uppenbara [...] Förf. framträder som en mogen och driven idéhistoriker, med en påfallande förmåga att levandegöra de väsentliga tankegångarna; framställningen är genomgående klar och bjuder inte sällan på fina formuleringar och träffande iakttagelser." Efter att ha anfört en del invändningar mot Lindborgs resonemang slutade Lindroth: "Jag föreslår alltså, att lic. Lindborgs avhandling tilldelas vitsordet Med beröm godkänt. Att god docentkompetens föreligger, framgår av de nyss gjorda överväganden."

Sektionen följde Lindroths förslag. Lindborg fick med andra ord ett så kallat starkt AB, ett betyg som medförde docentkompetens. Han följde upp

detta genom att ansöka om att bli docent vid Uppsala universitet, vilket han blev. Därefter blev han också docent vid Lunds universitet och där som nämnts innehavare av en docentbefattning i sitt ämne.

Rolf Lindborg fick sålunda uppgiften att lägga grunden för ett nytt ämne, idé- och lärdomshistoria, vid Lunds universitet. Den uppgiften visade sig inte helt enkel. I samband med att en studieplan för ämnet skulle framläggas ingrep Manfred Moritz, med ampra skrivelser avsedda att visa att själva ämnet idé- och lärdomshistoria var orimligt varför en studieplan i ämnet tedde sig som en vansklig sak. Mera om detta kan man läsa i Nils Anderssons och Henrik Björcks textantologi *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år* (1994) under rubriken "Reaktioner på ämnets etablering i Lund, 1966".

Med tiden kom undervisning i idé- och lärdomshistoria emellertid igång även i Lund. Om uppläggningsen av grundkursen skrev Lindborg i den lilla boken *Idé och lärdomshistoria i Lund 25 år* som gavs ut 1991 att den största förändringen gentemot kursen i idé- och lärdomshistoria från Lindborgs egna studieår i Uppsala var tillkomsten av ett nytt moment, nämligen filosofins historia. Aspelins *Tankens vägar* (1958) användes som grundbok inom detta område: "Över huvud taget kan man nog säga, att jag vid uppläggningsen av kursen i viss mån var inspirerad av idéer och uppslag från den rätt nyligen avgångne professorn i teoretisk filosofi, Gunnar Aspelin."

Hur Lindborg annars upplevde sin första tid i Lund framgår av hans brev till Johan Nordström och Sten Lindroth (något som Gunnar Broberg gjort mig uppmärksam på). Brevet är mycket olika i tonen, vördsamma till Nordström, uppsluppna till den betydligt yngre Lindroth. Till Nordström skriver Lindborg den 7 mars 1966:

Från idé- och lärdomshistoriens yngsta missionsfält vill jag lämna följande rapport till högkvarteret: undervisningen har — om jag får säga det själv — börjat lyckosamt. Visserligen är antalet studenter än så länge lågt, mycket lågt, men deras intresse är desto starkare.

Intresset för ämnet i Lund var överhuvud så stort att Lindborg hoppades kunna starta en idéhistorisk förening i Lund. Det skedde sedan med Nordströms råd och bistånd som filial till samfundet i Uppsala. Några veckor senare (24 mars) är optimismen fortfarande stor: "Jag får nästan varje dag

förfrågningar från studenter som först nu uppmärksammat ämnets existens, och det finns all anledning att tro att tillströmningen blir mycket stor nästa läsår." Brevskrivaren kunde dessutom glädja sig åt ett anslag på 1000 kronor för inköp av kurslitteratur och prenumeration på tidskrifter. Senare brev från året 1966 berättar om ett "större akademiskt gräl" som uppstått kring ämnets kursplaner (anfört av Moritz). Men också om att ett trettiotal studenter anmält sig till höstens nybörjarkurs, av vilka åtminstone de flesta fullföljt studierna.

Breven till Lindroth rör sig kring en liknande tematik. Den 10 februari 1966 skriver Lindborg: "Folkvandringen till det nya ämnet här i Lund har inte börjat än. Men det gick ju långsamt för Jesus också, i början." I första omgången kommer bara fem studenter till föreläsningarna, "men fem lejon"! Seminariediskussionerna blir trots detta livliga: "Helt annan anda här än i kalla Uppsala!"

Grälen kring kursplanerna ventileras här liksom i breven till Nordström. Manfred Moritz privatkrig mot ämnet ställer till bekymmer (8 mars 1966). Moritz, "som är en utomordentligt trevlig man men som inte tycker att lärdomshistoriker skall skriva avhandlingar om filosofer" var ivrigt verksam, dock utan att kunna stoppa idé- och lärdomshistorien från att slå rot i Lund. Snart ventilerades de första tvåbetyguppsatserna och ett högre seminarium kom igång.

* * *

Man kan hävda att ämnet idé- och lärdomshistoria i Lund bar arv från tre traditioner — den Nordström-Lindrothska, den Aspelinska och traditionen från Cassirer. Låt mig diskutera dem i tur och ordning, både för att utröna vad de betytt i svensk och lundensisk forskning och för att ta ställning till vilken användbarhet de kan ha för framtiden.

Ämnet idé- och lärdomshistoria uppstod när Johan Nordström tillträdde en personlig professur i detta ämne — ämneskonstruktionen var hans egen — i Uppsala 1932. Bakom sig hade Nordström forskningar som i synnerhet handlade om Georg Stiernhielm och dennes filosofiska manuskript och om göticismen i svenskt 1600-tal. Han var också författare till en arbete skrivet för Norstedts *Världshistoria* (1926–1937) som handlade om medeltidens och renässansens kultur och vetenskap och som rönt inter-

nationell uppmärksamhet. Årskilligt har skrivits — av Gunnar Eriksson, Tore Frängsmyr, Bo Lindberg, Ingemar Nilsson och andra — om Nordström och hans gärning. Den innefattade vid sidan av forskningen uppbyggandet av ämnet idé- och lärdomshistoria, vars uppfinnare Nordström sålunda kan sägas ha varit, grundandet av Lärdomshistoriska samfundet, grundandet av årskriften *Lychmos* med mera. I sin vetenskapssyn kombinerade Nordström historism och historisk inlevelse med ett betonande av naturvetenskapens betydelse för den historiska utvecklingen. Hans forskning rörde i första hand den svenska nationella traditionen på vetenskapens, lärdomens och det filosofiska tänkandets områden. Men hans utblick mot det europeiska var bred. I båda dessa avseenden liknade han sin lärare Henrik Schück, men med ett än starkare framhållande av att den svenska litteraturens historia måste inbegripa inte bara vitterheten utan den lärda och vetenskapliga litteraturen.

Gunnar Aspelin fick sin filosofiska utbildning i Lund under Hans Larssons glansdagar och med Larssons lärjunge och efterträdare Alf Nyman som närmast handledare. Doktorsavhandlingen handlade om Hegels praktiska filosofi. När Aspelin 1936 blev professor i filosofi i Göteborg bekräftade han den allians mellan filosofin i Lund och den i Göteborg som varit rådande sedan Larssonlärjungen Malte Jacobsson 1920 tillträtt filosofiprofessuren i Göteborg, en professur som Jacobsson frånträdde 1934 för att i stället bli landshövding i Göteborgs och Bohus län. Aspelin stannade i Göteborg till 1949 när han växlade över till professuren i teoretisk filosofi i Lund som Nymans efterträdare. Under sin professorstid gjorde sig Aspelin bland annat känd för stora idé- och filosofihistoriska översiktsverk som *Tankelinjer och trosformer* (1937) och *Tankens vägar* (1958).

I sin syn på idéhistorien tog Aspelin emot uppslag från skilda håll. Hans *Historiens problem* (1926) visade inflytande från Heinrich Rickerts sätt att uppfatta kulturvetenskaperna. Men Aspelin hämtade också inspiration från den filosofiska Uppsalaskolan och från Axel Hägerströms och Adolf Phaléns sätt att spåra motsägelsefulla tankemotiv i de filosofiska texterna, något som bland annat hans bok *Framstegsidén i franskt tankeliv* (1929) bär vittne om. Därtill kom Aspelins livslånga men fullkomligt odogmatiska intresse för Karl Marx och för sambandet mellan idéer och samhälle.

Vid några tillfällen uttalade sig Aspelin om sin syn på idéhistorien. Ett sådant tillfälle kom genom hans promotionsföreläsning i Lund den 30 maj 1964, således i samband med att han gick i pension från sin professur. Aspelin inledde med att säga: "När jag avslutar min verksamhet som lärare i teoretisk filosofi, är det kanske lämpligt att försöka sammanfatta några synpunkter, som jag efter bästa förmåga sökt tillämpa i mina föreläsningar och i seminarieövningarnas fria debatter." Den synpunkt som Aspelin kanske tydligare än något annat framhöll var den idéhistoriska aspektens betydelse för filosofin. Han sade bland annat:

Men vetenskapen av i dag kan inte tolkas utan hänsyn till den utvecklingsprocess, ur vilken den framgått. Vi försöker ju att förstå det som är karaktäristiskt för den moderna vetenskapens tänkesätt. Och dessa kan endast framträda genom en jämförelse med äldre tankeskapelser, med deras förutsättningar och deras metoder. Vetenskapsteorien förutsätter vetenskapshistorien och tvärtom [---] Om man inte ser de filosofiska problemens utveckling i samband med den allmänna vetenskapshistorien, får man intet verkligt grepp om deras innebörd.

Aspelin såg sig på detta sätt samtidigt som filosof och som idéhistoriker. I *Lychnos* 1948–49 hade han publicerat en uppsats under titeln "Idéhistorien som vetenskap", där han betraktade idéhistorien både som en självständig vetenskap och som en värdefull hjälpdisciplin för filosofin. Tillsammans med Sten Lindroth skrev han 1965 för Universitetskanslersämbetet en promemoria "Om idé- (och lärdoms)historiens ställning, 1965", där behovet av fler professurer i ämnet poängterades. Det fanns sålunda skäl för Rolf Lindborg att avsluta det brev från honom som finns svarat i Aspelins samling från mars 1966 med "idéhistorisk hälsning".

Under sin tid i Göteborg hade Aspelin varit närmaste kollega till den tysk-judiske filosofen Ernst Cassirer, som 1933 efter Hitlers maktövertagande hade tvingats lämna sin professur i Hamburg och som åren 1935–1940 innehade en gästprofessur i filosofi i Göteborg. Cassirers gamle elev Malte Jacobsson var den som närmast varit ansvarig för att ordna denna ställning för den landsflyktige filosofen. Men också Cassirers förhållande till Aspelin hade varit gott. Vid en avskedstillställning i oktober 1940 när Cassirer lämnade sin anställning i Göteborg för professur i USA talade han

till Aspelin och framhöll det samförstånd som rått mellan dem båda — de hade haft ”samma idéer om filosofins natur och uppgifter”, de hade båda haft uppfattningen att ”inom filosofins fält historisk och systematisk forskning intimt hör samman”. I samma sammanhang alluderade Cassirer på de häftiga strider mellan olika skolor som utmärkte filosofin, inte minst just i Sverige. Vad han speciellt hade i tankarna var uppenbarligen den motsättning mellan ”lundafilosofi” och ”uppsalafilosofi” som under mellankrigstiden delat de svenska filosoferna i två läger. Den historiskt och filosofihistoriskt orienterade ”lundafilosofin”, vars grundare och främsta namn var Hans Larsson, var den som stod Cassirers egen inriktning närmast. ”Uppsalafilosofin”, med Axel Hägerström som grundare och mest kände representant, var honom genom sin så kallade värdenihilism mer främmande.

Snart nog fick Cassirer klart för sig att det från Malte Jacobsson förelåg ett starkt önskemål att han själv skulle göra en insats inom ramen för denna motsättning. Jacobsson önskade värva Cassirer som en sorts tysk landsknekt i kampen mot uppsaliensarnas schweizergarde. Resultatet blev bland annat Cassirers bok *Axel Hägerström. Eine Studie zur schwedischen Philosophie der Gegenwart* (1939). Vad man bland annat kan lägga märke till i denna skrift är Cassirers försvar för ”Geisteswissenschaften”, av Hägerström avfärdade som ett meningslöst spel med känsloladdade ord, men av Cassirer försvarade. Han avvisade ”fysikalism” och ”biologism” till förmån för en mer inkluderande vetenskapssyn. Den rätta vetenskapsfilosofin måste ”rikta blicken mot totaliteten av möjliga kunskapsformer och det förhållande som råder mellan deras enskilda element — ett förhållande som kan bestämmas först när vi förstått varje element i dess specifika egenart”.

Cassirers sammanhörighet med det lundafilosofiska lägret gavs styrka också genom hans vänskap med Jacobssons och Aspelins docent Åke Petzäll. Petzälls inriktning gällde framför allt filosofins historia med en doktorsavhandling kring 1600-talsfilosofi som Cassirer ibland återopade. År 1939 blev Petzäll professor i praktisk filosofi i Lund. Han var också huvudredaktör för den filosofiska facktidskriften *Theoria*, där Cassirer publicerade flera artiklar och som vid sidan av idé- och lärdomshistorikernas *Lychnos* och *Göteborgs högskolas årsskrift* blev Cassirers viktigaste publikationsforum under Göteborgsåren.

Att Cassirer vid flera tillfällen besökte Lund hör till bilden. I februari 1936 talade han om språkets funktion i uppbyggnaden av den naturvetenskapliga kunskapen (för att sedan resa vidare till Köpenhamn för en diskussion med Niels Bohr). I mars 1941, bara ett par månader före sin avresa till USA, föreläste han i Lund om Goethe, men också (20 mars) över ämnet "Zur Erkenntnistheorie der Kulturwissenschaften". Filosofiska föreningens protokoll för detta senare tillfälle vet berätta att vid sidan av Nyman och Petzäll också psykologi- och pedagogikprofessorn John Landquist och konstprofessorn Ragnar Josephson deltog i den efterföljande diskussionen.

* * *

Den ur vår synpunkt viktigaste av Cassirers skrifter under perioden i Sverige är hans *Zur Logik der Kulturwissenschaften: Fünf Studien*, utgiven som *Göteborgs högskolas årsskrift* band 48 (1942). Cassirers hustru Toni har beskrivit hur och när boken kom till i sina memoarer *Mein Leben mit Ernst Cassirer* (1981).

Efter de dramatiska händelserna i april 1940 när Danmark och Norge invaderades av Tyskland tog paret Cassirer, båda av judisk härkomst, för några veckor sin tillflykt till ett herrgårdspensionat, beläget vid sjön Mjörn i närheten av Alingsås. Ernst och Toni njöt av de vackra vårdagarna och promenaderna vid sjön samtidigt som kriget kom allt mer hotande nära. Inte långt senare skulle Tonis bror Walter komma att begå självmord i Toulon efter den tyska invasionen av Frankrike. Det var i denna hotade idyll som Ernst Cassirer påbörjade arbetet på *Zur Logik der Kulturwissenschaften*. Till det yttre handlade det om ett objektivet hållet akademiskt arbete, en utredning kring vetenskapsfilosofiska frågor. Enligt Toni skulle Ernst också ha talat om det nya arbetet som en fjärde del av hans magnum opus *Philosophie der symbolischen Formen*. Men den särskilda accent som uppstod genom det fortgående sammanbrottet för den västliga civilisationen kan ändå anas bakom texten.

När Cassirer använder ordet "kulturvetenskaper" skulle man kanske kunna tro att han tar upp den användning av ordet som Rickert hade definierat. Så förhåller det sig emellertid inte. I stället handlar det om ordet sådant det användes av Warburgbiblioteket för kulturvetenskaper i Ham-

burg, detta bibliotek som i så hög grad hade inspirerat filosofen under hans år i hansastaden.

Warburgbiblioteket uppstod genom att grundaren, Aby Warburg, öppnade sitt privata bibliotek för allmänheten och forskningen. Det var uppbyggt som inget annat bibliotek och återspeglade donatorns intressen, vilka handlade om antikens fortlevnad i den moderna västerländska kulturen men också om samspelet mellan konst och filosofi, bild, myt och begrepp, religion och vetenskap. Böckerna var uppställda utan hänsyn till normala klassificeringssystem och skapade därmed i användarnas hjärna helt nya associationer och tankekombinationer. Forskare som konsthistorikern Erwin Panofsky, ikonologins utövare, och Fritz Saxl, renässansforskare liksom Cassirer, fanns i institutets omkrets. Warburginstitutet fanns i Hamburg fram till Hitlers maktövertagande 1933 för att därefter flytta över till London. Cassirer upprätthöll kontakter, något som bland annat visas av ett brev till Saxl (10 maj 1934), där Cassirer berättar om en intressant bekantskap som han gjort i Uppsala, nämligen Johan Nordström, som arbetade med renässansens filosofi och väl kände Cassirers arbeten liksom Warburginstitutets publikationer.

Cassirer gav ett vittnesbörd om vad biblioteket betytt för honom i förordet till andra delen av sitt viktigaste arbete, *Philosophie der symbolischen Formen* (1921–1929):

Här fann jag ett överflödande och nästan ojämförligt material inom fältet för mytologi och allmän religionshistoria och genom hur det arrangerats och valts ut, genom den speciella prägel som Warburg gav det, kretsade det kring ett särskilt, centralt problem som var nära relaterat till det grundläggande problemet i mitt eget arbete.

I *Philosophie der symbolischen Formen* trädde Cassirer fram med ambitionen att skapa en heltäckande kulturfilosofi. Människan tolkades som ett symbolskapande djur. Den mänskliga kulturens yttringar uppfattades som ”symboliska former”. Språk och sedvänjor, statsformer och lagar, sköna konster och vetenskaper, alla är de symboliska gestalter och följer därmed en funktionslogik vars regler Cassirer ville förstå och tolka. Cassirer förkastade inte rationalismen, men ville vidga den på ett sätt som sprängde kantianismens ramar. Också religion, myt och konst sågs som symboliska representationer av verkligheten. I symbolen kombineras det konkreta och

sinnligt påtagliga tecknet med en mening, argumenterade Cassirer. Denna symboliska relation är något som kännetecknar all specifikt mänsklig verksamhet och som för övrigt har motsvarigheter även inom djurvärlden, något som Cassirer ville visa i anknytning till Jakob von Uexkülls "biosemiotik".

Resonemangen från *Philosophie der symbolischen Formen* fullföljs i *Zur Logik der Kulturwissenschaften*. Här skildrar Cassirer hur kulturvetenskaperna med Vico och Herder frigör sig från naturvetenskaperna. Det säregna för kulturvetenskaperna vill han inte som Wilhelm Windelband eller Rickert finna i deras sysslande med de enskilda och partikulära fenomenen. Också kulturvetenskaperna är generaliserande eftersom också de arbetar med begrepp och sådana alltid är allmänbegrepp. Men den kulturvetenskapliga begreppsbildningen skiljer sig från den naturvetenskapliga. I naturvetenskapen kan vi arbeta med begrepp som genom nödvändiga och tillräckliga villkor bestämmer och definierar sitt objekt. Inom kulturvetenskaperna finner vi alltid begrepp som är oavslutade, icke en gång för alla definierade, förhandlingsbara. Begrepp som "guld" eller "vatten" kan definieras på ett annat sätt än exempelvis "renässans" eller "upplysning", "liberalism" eller "socialism", "urban" eller "rural".

Men Cassirer har också andra viktiga iakttagelser vad gäller den kulturvetenskapliga begreppsbildningen. Alla kulturens begrepp och symboliska former (som kan vara bilder och visuella gestaltningar, toner och materiella föremål lika väl som ord och språk) innehåller en spänning mellan stabilitet och förändring. Symbolerna och tecknen måste vara rimligt stabila för att alls vara begripliga. De måste bygga på och bevara en tradition för att kunna ge upphov till en kulturgemenskap. Men de måste också vara föränderliga för att kunna ge utrymme för den mänskliga kreativiteten och för att kunna gestalta en ständigt föränderlig verklighet. I motsats till Georg Simmel, vars tes om "kulturens tragedi" diskuteras i *Zur Logik der Kulturwissenschaften*, vill Cassirer inte medge möjligheten av en "unio mystica" där all alienation skulle kunna upphävas. Tecknet kan aldrig sammansmälta med saken. Avståndet, differensen, mellan tecken och betecknat kan inte hävas. I kulturens värld av symboliska former måste vi lära oss stå ut med distans. Någon absolut omedelbarhet kan inte finnas. Cassirer är med andra ord beredd att bejaka civilisationen med dess villkor av avgränsning och demarkation.

Civilisationsförsvaret återkom för övrigt i Cassirers sista bok, *The Myth of the State* (1946), som överflyttades till svenska av ännu en lunda filosof och Hans Larssonlärjunge, Alf Ahlberg (*Myten om staten*, 1948). Boken är framför allt ett försök att förklara nazismen och Tysklands sammanbrott som kulturnation. Den innehåller en del slängar åt filosofer som enligt Cassirer medvetet eller omedvetet förberedde detta sammanbrott, bland dem Oswald Spengler och hans gamle antagonist från en berömd debatt i Davos 1929, Martin Heidegger. Om deras och andras filosofi skrev Cassirer att den långsamt försvagade och underminerade de krafter ”som skulle ha kunnat bjuda motstånd mot de moderna politiska myterna”. Han tillade:

Vad vi lärt oss i det nutida politiska livets hårda skola är, att den mänskliga kulturen ingalunda vilar på de fasta grundvalar vi förr trodde vara fallet. /.../ Vår vetenskap, vår diktning, vår konst, vår religion är blott det översta skiktet, under vilket ligger ett äldre, som når ned till stora djup.

Frågan hur Västerlandets kris skulle hanteras blev på detta sätt föremålet för Cassirers sista bok.

* * *

Rolf Lindborgs verksamhet som forskare fortsatte i tecknet av den kombination av vetenskapshistoria och filosofihistoria som redan i avhandlingen varit hans signum. Därom vittnar böcker som *René Descartes* (1968), utgåvan av Giovanni Pico della Mirandolas *Om människans värdighet* (1974), *Om Gud och världen: Thomas av Aquinos lära om skapelsen* (1975), utgåvan av Julien Offray de La Mettries *Maskinen människan* (1984) och *Anden i naturen: naturfilosofen Hans Christian Ørsted — experimental fysiker* (1998).

Vid Lindborgs sida först som vikarie, sedan som ordinarie undervisare kom Sven-Eric Liedman. Liedman hade varit en favoritelev till Aspelin, vars intresse för Marx och marxismen han i hög grad kom att dela, och haft planer på disputation i teoretisk filosofi för denne. Problem fanns emellertid, som Liedman skildrat i sin självbiografi *Blickar tillbaka* (2008): ”Jag hade då också börjat tvivla på min egen framtid i ämnet teoretisk filosofi. Aspelin skulle gå i pension till sommaren 1964 — och vad skulle komma på andra sidan den gränslinjen?” Staffan Björck, litteraturprofessor i

Lund, rådde Liedman att i stället söka sig en framtid inom idé- och lärdoms historia, ett ämne som Liedman dittills nätt och jämt hört talas om. Han sökte sig till Lindborg, men också till Henrik Sandblad i Göteborg där han lade fram en avhandling. Inskolningen i den uppsaliensiska ämnes tradition som Sandblad företrädde blev hård:

Sandblad hade några år tidigare förklarat att jag knappast skulle få min kompetens om jag inte gav mig i kast med något svenskt ämne som därtill krävde jobb i svenska bibliotek och arkiv. Uppgiften lockade mig inte över hövan. Det var mer storstilade internationella teman som jag nu ville fortsätta med. Men nöden har ingen lag.

Liedman bet sålunda ihop och tog itu med Israel Hwasser, den konservativa ideologen och medicinprofessorn. Senare återvände han dock till ”storstilade internationella teman”, av och till åter korsande de Aspelinska tankevägarna.

Vikarier på Lindborgs docentur blev i ett senare skede Erland Sellberg, Bo Lindberg och Gunnar Broberg. Sellberg och Lindberg var Göteborgsdocenter med delvis filosofihistorisk inriktning. Broberg företrädde den uppsaliensiska traditionen med en avhandling om Linné. Han kom senare att tillträda den första lundaprofessuren i ämnet och fullfölja en forskningsinriktning där vetenskapshistoria, framför allt biologi- och medicinshistoria, sattes in i ett brett kulturhistoriskt sammanhang.

Lindborgs efterträdare på docenturen blev så småningom den här skrivande författaren, som disputerade i teoretisk filosofi för Sören Halldén och senare gick över till idé- och lärdoms historia. En rad arbeten om svensk och europeisk filosofihistoria utgjorde i detta fall det kanske mest markanta inslaget i publikationslistan. Det föll på min lott som Rolfs efterträdare som docent och ämnesföreståndare att genomföra de första disputationerna i ämnet, Ragnhild Karlssons, Hertha Hansons och Sten Högnäs'. Under denna period tillkom också nya tjänster inom ämnet — den första professorstjänsten, den första forskarassistenttjänsten, den första doktorandtjänsten.

Ser man till de tidigaste disputationerna inom idé- och lärdoms historia i Lund finns där stor bredd och variationsrikedom i fråga om inriktning och ämnesval. Det gäller Ragnhild Karlssons *Bengt Lidforss och botaniken*

(1983), Hertha Hansons *J. H. Ekendal och den nya folkskolan* (1984), Sten Högnäs' *Människans nöjen och elände: Gyllenborg och upplysningen* (1988), Bertil Belfrages *Studier i George Berkeleys tidiga filosofi* (1990) och Elisabeth Manséns *Konsten att förgylla vardagen: Thekla Knös och romantikens Uppsala* (1993).

* * *

Vill man göra en konstruktiv sammanfattning av dessa forskningstraditioner kunde man säga följande.

Den kulturvetenskapliga begreppsbildningen skiljer sig avsevärt från den naturvetenskapliga. Medan naturvetenskapen konstruerat sina begrepp på ett sätt som gjort den mer och mer oberoende av vardagslivets och vardagsförnuftets begreppsbildningar har kulturvetenskaperna tagit i arv det naturliga språkbrukets vokabulär och begreppsavgränsningar, bara förfinat dem och försökt göra dem mer precisa. Därmed har kulturvetenskapens begrepp behållit en obestämdhet som gör att varje begreppstillämpning blir en tolkning, därtill en tolkning som är möjlig att ifrågasätta och som oftast på gott och ont behåller en kontinuitet med vardagserfarenheten och med människans självinterpretation.

Begreppsordningarna och de symboliska formerna befinner sig i ett samspel mellan tradition och förnyelse. Att förstå detta samspel är kulturvetenskapernas uppgift. Detta ställer krav på lärdom och inlevelse. Det ställer också krav på fördomsfrihet. Den som totalt är fången i sin egen tids konceptualisering av verkligheten har små möjligheter att förstå de främmande världar som historien kan öppna för oss. Begreppens och föreställningsformernas instabilitet, symbolernas ständigt skiftande karaktär och ständigt föränderliga tolkningsmöjligheter sätter inlevelseförmågan och intelligensen på hårda prov. Nutidens skyggglappar och stereotypa reaktioner gör det svårt, ibland nästan omöjligt, att färdas i det förflutnas okända land eller att skaffa sig kompetensen att behärska dess vokabulär.

Att filosofin har en idéhistorisk dimension står klart när man inser att de begrepp som det är filosofins uppgift att analysera har förändrats genom tiden, att de möjligen har en definition, men alldeles säkert en historia och att åtskilligt av deras betydelsemöjligheter gömmer sig i denna historia. Att idéhistorien har en filosofisk dimension står klart när man inser att idéer

inte rakt fram är fakta utan snarare ger upphov till fakta, eftersom fakta bara finns inom ramen för en konceptualisering av verkligheten. Detta är en insikt som tvingar fram en idéhistorisk självreflektion och redan därigenom skjuter oss ett steg närmare filosofin.

Idé- och lärdoms historien föddes i Lund under vänliga stjärnor och gjorde en god start. Här har jag bara försökt säga något om den inledande perioden och dess förhistoria. Sedan får andra ta vid.

Litteratur

- Andersson, Nils & Henrik Björck (red.), *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år* (Stockholm 1994)
- Aspelin, Gunnar, *Vägarnas möte: idéhistoriska essäer 1927–1972* (Lund 1974)
- Björck, Henrik, ”Johan Nordström”, i Ragnar Björck & Alf W. Johansson (red.), *Svenska historiker: från medeltid till våra dagar* (Stockholm 2009), s. 485–496
- Broberg, Gunnar, Hertha Hanson & Elisabeth Mansén (red.), *Idé- och lärdoms historia i Lund 25 år*, Ugglan 1 (Lund 1991)
- Cassirer, Ernst, *Axel Hägerström: en studie i samtida svensk filosofi*, sv. övers. av Jim Jakobsson (Stockholm 2005)
- Cassirer, Ernst, *Myten om staten*, sv. övers. av Alf Ahlberg (Stockholm 1948)
- Cassirer, Toni, *Mein Leben mit Ernst Cassirer* (Hildesheim 1981)
- Christensson, Jacob, ”Sten Lindroth”, i Ragnar Björck & Alf W. Johansson (red.), *Svenska historiker: från medeltid till våra dagar* (Stockholm 2009), s. 605–1615
- Hansson, Jonas & Svante Nordin, *Ernst Cassirer: The Swedish Years* (New York 2006)
- Hansson, Jonas, ”Gunnar Aspelin”, i Magnus Jerneck m.fl. (red.), *Malmö nation 125 år: Nationens budbärare – en bok om framstående kulturpersonligheter* (Lund 2015)
- Idéhistoriens virvlar: festskrift till Rolf Lindborg* (Stockholm 1991)

Levine, Emily J., *Dreamland of Humanists: Warburg, Cassirer, Panofsky, and the Hamburg School* (Chicago 2013)

Liedman, Sven-Eric, *Blickar tillbaka* (Stockholm 2008)

Lindborg, Rolf, *Från andra sidan gatan: artiklar och polemik på vers och prosa* (Göteborg 1985)

Meyer, Thomas, *Ernst Cassirer* (Hamburg 2006)

Otryckt material

Lund

Protokoll för Historisk-filosofiska sektionen (Arkivcenter Syd)

Protokoll för Filosofiska föreningen (Filosofiska institutionen)

Brev från Rolf Lindborg till Gunnar Aspelin (Aspelins samling, Lunds universitetsbibliotek)

Uppsala

Protokoll för Historisk-filosofiska sektionen (Uppsala universitetsbibliotek)

Brev från Rolf Lindborg till Johan Nordström och Sten Lindroth (Uppsala universitetsbibliotek)

Rolf Lindborg

Framför Backafallskroen Svante Nordin och Gunnar Broberg.
Ven, 1992.

Johan Sundeen och Svante Nordin. Pufendorfinstitutet, 2016.

Göran Adolffsson, Fernando Flores, Jonas Hansson, Patrik Lundell på Kulturanatomen.

Några minnen av Rolf Lindborg

Sven-Eric Liedman

Den 2 juni 1972 skrev Rolf Lindborg ett temperamentsfullt brev till mig. Han berättade att han efter ”alla dessa mardrömsår” äntligen blivit frisk efter sitt senaste besök på psyket. ”Vid sista vistelsen där hade jag turen att en ’riktig doktor’ (uttrycket är psykiaternas eget) vikarierade ett tag och på cirka 15 minuter ställde en diagnos som dessa freudianska själsspejare inte gått i land med fast de haft år efter år på sig. Det var en ’organisk’ sjukdom som kan hållas i schack med div. piller. ’Organisk’ – precis som om det finns i rymden fritt svävande psyken, djävla Cartesius!”

Det var ett typiskt brev från Rolf. Han sände inte några svala epistlar om väder och vind. Han hade något viktigt på hjärtat när han satte sig att skriva. Och idéhistorien låg hela tiden nära till hands: både Freud och Cartesius på några rader. Och inte nog med det: i nästa stycke är Marx på tapeten. Själv höll jag på att skriva något om ”marxismen som världsåskådning”, det som omsider blev *Motsatsernas spel*, och Rolf utbrister: ”Om det inte är för sent ska jag tala om vad det är: marxismen som världsåskådning innebär, att det finns en stor mängd människor som har det ohyggligt dåligt ställt och att de med det snaraste bör säga ifrån under vapens larm att nu får det vara nog. Punkt och slut. Detta är marxism, har jag kommit underfund med. Gör ingenting tamt av det! Det finns alldeles för mycket marxologi som tar bort krutlukten lika effektivt som teologerna tar bort den sköna svaveldoften från Jesus Friskus’ predikningar.”

Men det egentliga ärendet med brevet är att påpeka att jag glömt sända Rolf ett exemplar av min just utkomna politiska idéhistoria *Från Platon till Lenin*. Det var en fadäs som jag förstas omedelbart reparerade.

När Rolf skrev detta brev bodde jag sen mer än ett år i Göteborg. Brev blev den naturliga kommunikationsformen mellan oss (nej, telefonen var

inte vårt medium). Tidigare hade jag bott i Lundaregionen och Rolf och jag kunde mötas öga mot öga.

Rolf flyttade ner till Lund från Uppsala under våren 1966. Redan i januari var han nere och sonderade terrängen; den 19 var han hemma hos mig i Staffanstorp. Dittills hade jag egentligen inte vetat någonting alls om honom. Jag doktorerade på distans i Göteborg för Henrik Sandblad, men jag hade inga förbindelser med Uppsala. Rolfs avhandling hade ventilerats strax före jul 1965 och den tilldragelsen hade gått mig förbi. Men nu kom han till vår lilla villa med *Descartes i Uppsala* i handen. Jag kommer egentligen inte ihåg någonting alls av besöket, mer än att lilla Mathilda, 13 månader gammal, blev rädd för hans mustascher. Däremot minns jag hur jag läste Rolfs avhandling under växande fascination. Det är formidabel, lika lärd och mångsidig som välskriven. Det måste vara en av de bästa doktorsavhandlingarna i ämnet idé- och lärdomshistoria. Det finns naturligtvis invändningar att göra, inget mänskligt är felritt – och fakultetsopponenten Gunnar Eriksson gör dem i sin recension i *Lychmos*. Likväl är det en storartad avhandling.

Det jag minns bäst är ögonöppnare, som att den tunga kritiken mot Copernicus inte var att han avlägsnade människan från universums centrum (i centrum fanns helvetet) utan tvärtom flyttade upp henne i himlarna, till en position som var alldeles för förnäm för henne. Men jag minns också hur dramatiskt Rolf lyckades framställa de cartesianska striderna i Uppsala och hur hans eget upplysningspatos lyste igenom.

Vid tiden för mötet med Rolf läste jag korrektur på min egen doktorsavhandling, samtidigt som jag försörjde mig och min lilla familj – min dåvarande fru som ännu studerade och vår dotter – genom att skriva i Sydsvenskan i Malmö. Det senare gav inte mycket pengar, och glädjen i stugan blev därför stor när jag erbjöds jobbet som biträdande kulturchef på Sydsvenskan med en i akademisk jämförelse mycket god lön. Jag skulle börja tre dagar efter disputationen och kom därmed brådstörtat in i en värld som var helt annorlunda och mycket raskare än den akademiska.

Men jag behöll förstås kontakten med Rolf och följde hans kamp för att etablera ämnet idé- och lärdomshistoria i Lund. Det var inte lätt för honom. Det fanns misstro i akademien mot ett sådant ämne. Manfred Moritz, den gemytliga men stridbare professorn i praktisk filosofi, var den största stötestenen. Hur skulle en idéhistoriker kunna syssla med moderna

vetenskapers historia? Moritz uppviglade några kolleger, bland annat en professor i engelska som betygade att man minsann inte kunde syssla med den engelska filologins historia utan forskarutbildning i engelska. Harald Ofstad, praktisk filosof i Stockholm, förklarade att idé- och lärdomshistoria var ett typiskt folkhögskoleämne som inte passade vid akademien.

Men trots motståndet kunde Rolf Lindborg bygga upp ämnet, han fick ett litet tjänsterum mitt bland filosoferna i gamla Lundagårdshuset och till och med en bokhylla där ett blygsamt bibliotek kunde byggas upp. De första studenterna samlades kring honom: Eva Stohlander, Hertha Hanson, Mats Sandberg, Göran Lantz och några till.

Själv var jag förstås helt upptagen av mitt nya arbete som jag – innan ideologiska konflikter tog överhanden – fann fascinerande. Jag är fortfarande glad över mina år i en annan värld än den akademiska. Idag håller tidningar på att nermonteras och redaktionerna avlövas på skrivande människor. På min tid som inföll 1966–68 fanns det en uppsjö av journalister i Sydsvenskan-Kvällspostens då splitter nya, idag övergivna skrapa på Segevång. Ännu härskade den gamla blyåldern, sidor ritades uppe på redaktionen och bröts sedan nere i sätteriet. Det var fortfarande Gutenberg som härskade, låt vara att det bara var rubrikerna som fortfarande sattes för hand.

Under åtminstone ett år på det nya jobbet trodde jag att jag funnit den miljö som jag ville verka för resten av mitt arbetsliv.

Rolf hade en mer besvärlig start. Misstron och motståndet från en rad äldre kolleger tärde på hans krafter. De som verkligen hörde honom föreläsa kunde inte annat än beundra hans retoriska skicklighet. Men de som tvivlade på hans ämne besvärade sig inte med att bekanta sig med hans undervisning.

Han blev sjuk periodvis. Särskild minns jag en något längre sjukskrivning hösten 1967 då jag blev hans vikarie. Det var några omtumlande veckor också för mig. Min äldste son föddes. På Sydsvenskan började konflikterna hopa sig; jag stod för långt åt vänster för ledningens smak. Visserligen var jag halvtidsledig därifrån under tiden för mitt vikariat; men när jag väl var där låg det inte sällan små arga lappar på mitt skrivbord.

Och i Lund skulle jag föreläsa på kurser som jag inte tidigare haft. Jag har ingen aning om hur det gick; studenterna protesterade åtminstone inte.

Det jag minns bäst är en tvåbetygstentamen med Eva Stohlander (som nu sedan länge är gift Axelsson). Det var problem var den skulle hållas. Lösningen blev att Eva kom till Sydsvenskan där jag hade stort flott tjänsterum med fem fönster. I det rummet fanns det gott om plats för en tentamen. På redaktionen väckte tilldragelsen ett visst uppseende. De flesta journalister hade på den tiden en hel eller åtminstone en halv fil. kand.-examen (Journalisthögskolan var ett nytt påfund, föraktad av de äldre murvlarna) och mindes med blandade känslor sina egna tentamina. De småkikade på Eva när hon satt och väntade utanför mitt rum, och de var ännu mer nyfikna när tentamen var över:

Hur gick det?

Det gick bra.

Hösten 1968 skulle Rolf ha en helt reguljär sabbatstermin. Ett treårigt docentförordnande gav nämligen en termin fri från undervisning. Det låg nära till hands att jag skulle vikariera för honom. Men hur skulle jag då göra med Sydsvenskan? Tjänstledigt? Eller satsa på att helt gå tillbaka till universitetet?

Det var ett rätt stort beslut. I ena vågskålen låg säkerheten med en fast anställning. I den andra en vantrivsel med allt svårare konflikter på Sydsvenskan. Det var ju 1968!

En indisk granne som var ingenjör tvekade om han skulle säga upp sig från Kockums och starta eget. Han och jag förde ändlösa samtal om vi skulle våga språnget eller ta det säkra för det osäkra. Till sist tog vi båda mod till oss och sa upp oss. Jag vet inte om han någonsin ångrade sig – han försvann snart till Stockholmstrakten och våra kontakter inskränkte sig till julkortsnivån.

Själv ångrade jag mig aldrig. Jag hade gjort en erfarenhet av stort värde för mig, men nu var det dags att gå vidare.

Höstterminen 1968 var jag ensam om hela undervisningen. Jag fick en föreställning om hurdan Rolfs undervisningsbörda hade varit dittills. På ettbetygskursen skulle man vandra hela vägen från historiens gryning till nutiden. Jag minns att jag aldrig hann riktigt fram. En student klagade: hon hade velat ha den historiska bakgrunden till 1968 års brusande idévärld, och i så fall kunde man inte göra halt hundra eller femtio år tidigare. Jag tog

hennes kritik *ad notam* och försökte under mina återstående terminer i Lund föra historien fram till nuet. Men då var det lättare. Rolf var tillbaka i tjänst och tog hand om den äldre idéhistorien.

Trygghetsmässigt var det för mig några vingliga år. Rolf hade docenturen i idé- och lärdomshistoria och det var inte möjligt att inrätta ännu en sådan tjänst åt mig. Men på den tiden fanns det vid fakulteterna en rad docenturer avsedda för bestämda ämnen men vakanta. Jag fick fylla sådana vakanser, den ena efter den andra. Än var jag nominellt docent i tyska, än i slaviska språk eller något annat. Det var en osäker tillvaro men den gick ihop.

Mitt nära samarbete med Rolf varade i drygt tre terminer. Det var väl inte alltid lätt. Rolf var helt naturligt mån om att få spela första fiolen och jag var ju själv när jag lämnat Sydsvenskan indragen i den akademiska karriärvärlden, ännu snålare då än nu. Men det mesta gick bra, till och med mycket bra. Seminarierna med dem som fortsatta sina studier – en handfull människor – var stimulerande, och än mer gällde det de små postseminarierna på Atén, det väldiga studentcafét som ännu var i funktion på den tiden. Där fanns det ingen gräns för vår intellektuella spänst och djärvhet.

Bland deltagarna vid dessa animerade tilldragelser minns jag särskilt Ulla-Märta Modée, en dominikanersyster som med energi och glädje deltog i våra vindlande samtal. Rolf kallade henne Nunna-Märta och nunna var hon verkligen. Bakgrunden till hennes konversion känner jag inte till men den var inte en nyck utan blodigt allvar.

Hon fick – eller skapade sig – ett tragiskt slut några år senare. Hon försvann spårlöst i kallaste vintern och hittades någon dag senare ett stycke från Kil i Värmland, ihjälfrusen i en snödriva och med en dödlig dos sömnmedel i blodet.

Men då fanns jag inte kvar i Lund längre. Redan våren 1970 hade jag vikarierat på Henrik Sandblads professur under några månader och på det sättet kommit i kontakt med en institution med helt andra resurser än den som Rolf (och väl i någon mindre mån också jag) fått utrymme att skapa i Lund. När en e.o. docentur strax efter mitt vikariat ledigförklarades i Göteborg tvekade jag inte att söka den, och jag fick den. Efter många år i Lund och Lundatrakten var det konstigt att bosätta sig någon annanstans. Men

det visade sig lätt att bli hemtam i Göteborg, och nu känner jag mig sen länge som både göteborgare och skåning.

Men jag behöll förstas kontakten med Rolf och Lundainstitutionen. Rolf var inte sällan gäst på vårt högre seminarium, alltid en lika lysande föreläsare, och jag åkte ner till Lund ganska ofta, inte minst sedan den märklige och initiativkraftige tänkaren Arno Werner skapat Filosoficirkeln som fortfarande består långt efter Arnos död och fortfarande lockar massor av folk vecka efter vecka.

Rolf skrev också brev till mig på sitt oförlikneliga sätt. Han var alltid temperamentsfull. Ett av dessa brev handlade om att han tagit ett drastiskt steg. Jag vet inte riktigt när det är skrivet; det är odaterat. Det börjat helt lugnt med en inbjudan till mig att hålla "en marxistisk gästföreläsning" hos honom. Men så byter brevet riktning och bjuder på sensation efter sensation. Först undrar han om jag vet någon person som skulle överta hans plats i Lund "ifall jag på grund av stigande leda vid det akademiska skulle lämna den här stan". Denna fråga får jag inte under några villkor yppa för någon.

Därefter berättar han att "helt oombedd slängt in en ansökan om jobb" till Sydsvenskan, min gamla arbetsplats. Han ber mig att jag inte med ett ord ska beröra hans tidigare hälsotillstånd om nu Sydsvenskan skulle vända sig till mig (jag antar att han angett mig som referens).

Han ber mig att hålla tyst också om dessa "högtflygande planer". Det har jag gjort intill denna dag.

Det blev till all lycka inget av hans ansökan. Sydsvenskan hade säkert haft nog av docenter i idé- och lärdomshistoria, och jag hörde aldrig något mer om denna historia. Det hektiska livet på en tidningsredaktion skulle med all säkerhet inte ha passat Rolf. Tvånget att skriva artiklar på tid skulle inte ha passat honom.

Han förblev vid Lunds universitet, och han fortsatte att forska genom alla åren. Han skrev aldrig mer någon diger avhandling i stil med *Descartes i Uppsala*, men han valde alltid lika stora centrala ämnen: Thomas av Aquino, Pico della Mirandola, Hans Christian Ørsted och flera andra. Ja, också Bengt Lidforss, en man som han inte utan skäl identifierade sig med. Det var en fröjd att ta del av hans skrifter, och det är ju dessa skrifter som fortfarande finns kvar, oförändrade sedan den dag han satte sista punkten i dem. Det är där som vi fortfarande kan möta Rolf Lindborg.

Sven-Eric Liedman och Rolf Lindborg.

Rolf Lindborg, Patrik Lundell och Jonas Hansson besöker Lilla Algatan 3.

Lennart Olausson och Hertha Hanson på Ven.

Elisabeth Mansén och Fredrik Eklöf på Palais d'Ask, avdelningens lokal under några år i mitten på 90-talet.

Från Kungshuset till förorten

Om idéhistoriska miljöer

Rebecka Lettevall

En av idé- och lärdomshistorias kännetecken är kontextualisering. En sådan kan iscensättas på flera vis, vanligen genom att det som studeras placeras i sitt tidsliga och rumsliga sammanhang, men det är också rimligt att tänka sig en kontextualisering i förhållande till undervisningssituationen och dess förutsättningar. Att undervisa i Kungshuset och i huvudstadens södra förorter är inte riktigt samma sak. Erfarenheter från dessa två idéhistoriska miljöer väcker frågor om idéhistorien och hur den framstår i olika sammanhang.

Idé- och lärdomshistoria i Lund fanns till en början i Kungshuset, och det var också där som mina studier inleddes. Det var förtrollande att vistas i denna lärda miljö och lyssna på briljanta föreläsningar och samtidigt befinna sig under Lundagårds kronor, i den mytomspunna byggnaden med det sägentyngda trapphuset. Anekdoter frodades, som den om filosofen som under decennier arbetat med en avhandling kring frågan om Lunds domkyrka, som skyttade bakom trädstammarna, var grå. Kungshuset var liksom inpyrt av lärdom och jag vill tänka att denna miljö påverkade de intryck vi studenter fick av ämnet och av lärdom över huvud taget. När ämnet efter en liten mellanlandning sedermera flyttade till Kulturanatomen kom inskriptionen i trapphuset att få en annan och djupare innebörd av oss idé- och lärdomshistoriker än vad vi inbillade oss att den haft för medicinerna. De döda stod i de levandes tjänst då vi genom deras texter och tankar kunde få perspektiv på och stöd att förstå vår egen tid bättre.

Ämnet väckte starkt engagemang och nyfikenhet hos mig och mina kursare på 1980-talet och har därefter bidragit till liknande känslor hos många generationer studenter. Den mångfacetterade kurslitteraturen och

det breda greppet var centralt, men den stora mängd briljanta föreläsare som samlats inom ämnet var kanske ännu viktigare. Att lyssna till Rolf Lindborgs föreläsning om Giovanni Pico della Mirandola, bara att höra honom uttala namnet, väckte en kunskapstörst och nyfikenhet som fått fäste för livet. Detsamma gällde hans Descartesföreläsningar, La Mettrie och *Maskinen människan* och det mesta han talade om. Med Svante Nordins föreläsningar blev världen också större, stringens och kontextualisering bidrog till att filosofiska idéer fick kropp och den lust till filosofin som tidigare slocknat väcktes åter till liv. Rolf Lindborgs föreläsningar inspirerade oss studenter redan på grundnivån att arrangera en utbytesresa till Uppsala för att lyssna till en föreläsning där liksom den stora äran att få delta vid Lärdomshistoriska samfundets årsmöte. När Gunnar Broberg sedan kom till Lund från Uppsala stärktes förbindelsen ytterligare till idéhistoriens svenska – enligt uppsaliensarna – urhem, och en naturvetenskapernas kulturhistoria väckte strax starkt intresse bland studenter och doktorander.

Att komma från Kungshuset och Lunds universitet till förorten och Södertörns högskola innebar att idéhistorien förändrades genom att den placerades i en annan kontext. Nu har jag varit vid Södertörns högskola under nästan hela 2000-talet. Den synnerligen enkla och slitna pendeltågsstationen med namnet Flemingsberg leder tanken till annat än Flemingsbergs säteri, omnämnt som sådant sedan cirka 1600, vars byggnad fortfarande är belägen en styv kvarts promenad från stationen. Flemingsberg förknippas idag snarare med de närmast överdrivet färgglada miljöprogrambyggena som skymtas redan från spåren. Avståndet till Lundagårds lindar, kastanjer, ekar och alléer liksom till Kulturanatomens park – för att inte tala om Botan – kan verka ännu längre än de 65 objektivet mätbara milen.

Men så roligt att med Lundabakgrunden hamna i en annan miljö där nya utmaningar väntade. I den gamla lärdomsstaden befann sig universitetet över hela staden, i form av byggnader, institutioner, studenter, professorer, forskare och lärare. Nu hamnade jag på ett campus vid en pendeltågsstation, inklämt mellan ett stort sjukhus, tingsrätt, häkte, rättspsykiatrisk klinik och polisstation. Och dessutom det klatschiga miljöprogramsområdet. Från den dystra pendeltågsstationen är det bara att ta rulltrappan rakt upp till campus, eller att klättra uppför de 84 branta trappstegen, vilket det ges anledning till lite väl ofta, då rulltrappan står stilla.

Den främmande miljön var främst en spännande utmaning! På Södertörn, som när jag kom dit ännu präglades av nybyggaranda, fanns det möjlighet att föreslå och utarbeta alla möjliga kurser och program med idé-historisk inriktning – och det gjorde vi! Det var fantastiskt roligt och inspirerande att utveckla nya kurser i nya sammanhang, och till skillnad från hur jag uppfattat situationen i Lund så var Södertörns högskola ett ungt och prestigelöst lärosäte där det fanns utrymme för många röster att göra sig hörda. Vi lärare uppmuntrades att utveckla olika idéer som sedan enkelt i den betydligt mindre organisationen än Lunds universitet kunde vinna gehör och utformas till nya kurser – vägen från ax till limpa var betydligt kortare än hur jag uppfattat den i Lund.

Som student och doktorand i Lund var det många saker man aldrig behövde bekymra sig över: vid ett stort och anrikt universitet hörde jag sällan diskussioner om profilering och positionering, vilket kan ha berott på min egen position men också på att universitetspolitiken under 1980- och 90-talen ännu inte hunnit präglas lika starkt av styrmodeller från näringslivet som den dessvärre gör av 2000-talets dominerande *new public management*-tänkande. På ett ungt lärosäte som Södertörns högskola, placerat i en för akademien annorlunda miljö, upphöjdes profileringen som en central angelägenhet: I likhet med Malmö högskola som grundades ungefär samtidigt som Södertörns högskola var ett av uppdragen att verka för breddad rekrytering – att attrahera nya studentgrupper till högre studier. På Södertörns högskola kretsade profilen kring 3M: Mångvetenskap, mångkultur och medborgerlig bildning och kombinerades av en ambition att locka personer från studieovana miljöer. De 3M:en påverkade såväl utbildningarnas kursplaner som studentgruppernas sammansättning.

På Södertörns högskola utarbetades ämnet inledningsvis främst av idé-historiker med bakgrund i Stockholm – Crister Skoglund, Lena Lennerhed och Bernt Skovdahl – och jag uppfattar det som att det redan från början var angeläget för dem att få idéhistoria att vara mer ”samtida”. Idéhistoria i Stockholm var i sin tur i stor utsträckning format av historikern Nils Runeby, och skillnaden mellan historia och idéhistoria uppfattades inte som lika stor där som den hade gjorts i Lund, där det alltid har funnits ett avstånd mellan de två ämnena men också flera individuella samarbeten med goda resultat. Ämnet idéhistoria på Södertörns högskola samarbetade under de första åren tämligen intensivt med samtidshistoria och ingick till en

början med Samtidshistoriska institutet och sociologi i en institution. Idag förenas idéhistoria, historia och samtidshistoria i ett kluster där även arkeologi, arkivvetenskap och etnologi ingår. I Lund har samarbetsklustren kring idé- och lärdomshistoria varit annorlunda: Med bakgrunden från filosofiska institutionen och därefter Kulturanatomen med kultur- och bokhistoriskt inriktade ämnen har orienteringen rört sig i en annan riktning.

Även inom forskningen väjde det samtidshistoriska perspektivet tungt, och i kombination med den mer historieforskningsliknande metod och teoribildning än den jag kände till från Lund så kändes det inledningsvis ganska främmande att komma till Södertörns högskola med Kant och upplysningstänkandet. Men mångvetenskapen var ett ledord, och forskningen fortsatte vilket blev särskilt roligt när det samtidsinriktade visade sig kunna leda också mot hur den så länge styvmoderligt behandlade tyska idealismen kunde ses som en nödvändig bakgrund för den samtida politiska filosofin – ett ämne kring vilket jag tillsammans med Anders Burman tog fram ett temablock i *Lychnos* som vi senare utvecklade till en antologi.¹ Forskning om abortens historia, Hume, Hegel, bildningstanken och annat bidrar till att forskningen känns inspirerande och central – inte minst när externa bedömare i Södertörns högskolas forskningsutvärdering SER 2015 bedömde idéhistoria som en excellent forskningsmiljö.²

Det mest utmanande med att komma till Södertörns högskola var nog att anpassa undervisningen till studenterna som i mina ögon skilde sig ganska mycket från dem i Lund. Från Lund var jag van vid främst de traditionella kurserna i idé- och lärdomshistoria: a-b-c kurser – men på Södertörns högskola läste många studenter inom utbildningsprogram. Där fanns en ambition att baka in idéhistoriska perspektiv inom olika former av utbildningar, som Europaprogrammet, företagsekonomiska program med profilering mot kultursektorn eller tekniska utbildningar med designinriktning. På så sätt antogs att studenter från icke-studievana miljöer skulle få bredd, djup och perspektiv i sin utbildning för att därefter kunna utvecklas i sina yrkesroller och som samhällsmedborgare – att äga

¹ Temablock i *Lychnos* (2011) samt Anders Burman och Rebecka Lettevall (red.), *Tysk idealism* (Stockholm 2014).

² SER 2015 Utvärdering av forskningen vid Södertörns högskola (Huddinge 2015).

medborgerlig bildning. Studenterna kom från olika miljöer – många födda i Sverige, en del med föräldrar födda utanför Sverige, flera med vana från starka utbildnings- och bildningstraditioner men av ett annat slag än den traditionella svenska, andra utan en sådan bakgrund.

Detta medförde att det efter ett tag kändes obekvämt att i denna miljö undervisa i idéhistoria på samma sätt som jag själv mött den: den verkade oreflekterad ur ett kanonperspektiv. Det var som om upplysningskritiken plötsligt fick kött och ben. Det arabiska inflytandet under den europeiska medeltiden ingick uppenbarligen även i andra berättelser, det var inte längre oproblemiskt att referera till Luther som en del av den självklara förkunskapen, Ignatius Loyola var kanske inte enbart en mörkerman, var fanns den haitiska revolutionen och hur universella var egentligen rättigheter? Själva undervisningsformen fick förändras då kanon ifrågasattes.

Då förkunskaperna bland Södertörnsstudenterna ofta var annorlunda än vad jag var van vid från Lund blev det faktiskt än mer spännande och utvecklande att undervisa i kurser om rättigheter, politisk filosofi, medborgarskap och demokrati – eller för den delen kulturpolitik och estetik eller natursyner. Detta gällde främst programstudenterna. Södertörnsstudenterna på de traditionella a-b-c-kurserna påminde mer om dem jag träffat på i Lund, även om det verkar ha funnits skillnader också där. Idéhistoria har utvecklats över hela landet under de senaste decennierna, men olikheten mellan Lund och Södertörn var slående i början av 2000-talet när jag skulle undervisa studenter med en annan intellektuell och kulturell bakgrund än den jag själv vistats i under många år.

Men innehållet i kurserna då, vad ville man att studenterna skulle lära sig vid detta unga lärosäte belägen i en huvudstads lite sjaviga och tidigare bortglömda förort? De viktigaste profilerna i form av 3M passar nog idéhistoria särdeles bra och präglar kurserna i form av såväl litteratur som undervisning. Därutöver har strävan efter att vara samtida också blivit inflytelserik. Inom idéhistoria innebär det att kurserna i stor utsträckning handlar om samtidens idéer – kollegiet har arbetat fram ett antal antologier om det sena 1900-talets idéhistoria – och detta präglar kursinnehållet redan vid grundutbildningen. Grundkursen i idéhistoria består av den kronologiska genomgång som verkar vara gängse över hela landet, även om den inleds och avslutas lite mer samtidsinriktat för Södertörnsstudenterna. Samtidsinriktningen speglas även i valet av uppsatsämnen, vilket har såväl

fördelar som nackdelar. Jag tänker mig att tidsperspektivet som används för att förstå samtiden skulle vinna på att vara lite längre än några decennier. Det förflutna och de idéer som är relevanta att diskutera är längre än så.

Miljöer – perspektiv på bildning

Det lundensiska arvet utmanades således när jag hamnade på Södertörns högskola. Miljön var annorlunda – de pampiga föreläsningssalarna ersattes med något som närmast liknade klassrum, och studenterna benämnde sitt alma mater som ”skolan”. En fördel med skolkänslan är dock att studenterna inte sällan nämner att de upplever en närhet till läraren och ett starkt engagemang som de anser kännetecknar Södertörns högskola.

Idé- och lärdomshistoria är ett bildningsämne. Vad vi lägger i det begreppet kan variera, och den frågan är i sig ett forskningsområde som engagerat många idéhistoriker. Under senare tid har bildningstanken återigen aktualiserats i debatter och diskussioner i samband med den skarpa kritiken mot svensk utbildning överlag. Det har med fog hävdats att den svenska universitetsutbildningen liksom samhället i stort nedvärderat vikten av humaniora och att detta fått till konsekvens att en del viktiga förmågor för ett demokratiskt och öppet samhälle riskerar att gå förlorade. Frågan är inte ny. I *Svenska Akademiens ordbok* står i artikeln ”Bildning” från 1909 att läsa att den består i ”en rikare, djupare, allsidigare, mera organisk o. harmonisk utbildning (företrädesvis efter klassiskt, i sht hellenskt mönster) af människans förmögenheter, af hela personligheten, än som vunnits gm den tidigare, mera yttre, dressyrartade uppfostran”, eller snarare att det var så som den introducerades av ”Nyhumanisterna, särskilt Herder och Goethe”, och då i kontrast till den nyttoinställning som antogs ha präglat upplysningsstänkarna.³ Idag befinner vi oss återigen i en situation där utvecklingen inom högre utbildning inte alltid rymmer så mycket mer än de ytligare, yttre dressyrliknande kunskaperna där nyttan av en ”djupare, allsidigare, mer organisk o. harmonisk utbildning” ifrågasätts, inte minst för

³ Uppslagsordet ”Bildning”, i *Svenska Akademiens ordbok* bd 4 (1909).

att det snarast är omöjligt att översätta värdet av en bredare utbildning av "människans förmögenheter" till kronor och ören. I denna artikel från SAOB är det lätt att känna igen de centrala problem som diskuteras även idag.

I artikeln om bildning i *Nationalencyklopedin* lyfter Sven-Eric Liedman fram den spänning som i modern tid funnits och finns i bildningsbegreppet: Ska bildningen omfatta de privilegierade i samhället eller ska den omfatta alla medborgare?⁴ Liedman framhåller Pestalozzis inkluderande människosyn och bildningsideal liksom dess inflytande på Humboldts ståndpunkt i flera frågor samtidigt som Humboldt utvecklade en mer elitistisk bildningstanke i och med att den sammanflätades med framväxten av en högre utbildning som inte var tillgänglig för alla. Den humboldtska tanken utövade som bekant relativt stort inflytande i Sverige, även om folkbildningen också blev ett inflytelserikt ideal över landet och i städerna.

De senaste decennierna har öppnat för seriösa debatter och ny forskning gällande innebörden av bildning och dess nytthet och nödvändighet på 2000-talet, och en inflytelserik del av den forskningen har sprungit ur den idéhistoriska miljön i skuggan av de klatschiga miljonprogramskolosserna. Men inte bara där. Med tanke på den nordiska utbildningstraditionen med starka inslag av folkbildning är det inte förvånande att bildningstanken under senare år verkar ha diskuterats och problematiserats särskilt i denna del av världen: Ett försök att samla ett imponerande stort antal nordiska perspektiv på vad inte minst Bolognaprocessen medfört när det gäller instrumentalisering av kunskap och hur en sådan process kan undvikas har samlats i den 800-sidiga kolossen *Dannelse* (2011).⁵

Södertörnskollegerna Anders Burman och Per Sundgren framhåller i frågan om förväntan på utbildningarnas "nyttighet", att "Det verkligt

⁴ "Bildning", i

Nationalencyklopedin <<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/bildning>> . Se även Liedman, "Ett excentriskt snille: Carl Adolph Agardh", i Anders Burman & Per Sundgren (red.), *Svenska bildningstraditioner* (Göteborg 2012), s. 27–46.

⁵ Bernt Hagtvet & Gorana Ognjenovic (red.) *Dannelse: Tenkning, modning, refleksjon: Nordiske perspektiver på allmenndannelsens nødvendighet i høyre utdanning og forskning* (Oslo 2011).

nyttiga borde rimligen vara en bildning som kan förmå oss att bryta med en destruktiv utveckling och leda oss in på vägar som både stärker och utvecklar oss som individer samtidigt som vi tar ansvar för den värld vi lever i”.⁶ Bildningsämnet idé- och lärdomshistoria kan här träda fram och ta en särskilt viktig roll, en roll på blodigaste allvar: Men för att det ska bli möjligt krävs en pedagogik och kanske även en kanon som anpassas till situationen. Det var nog den problematiken jag stötte på när jag skulle börja undervisa i idéhistoria på Södertörns högskola. I mötet med nya studentgrupper blev det nödvändigt att fundera över den idéhistoriska kanon och ur vilka perspektiv den borde presenteras vid undervisningens seminarier och föreläsningar. Idéhistoria som ämne ger såväl fördjupad kunskap som perspektiv. När jag själv började läsa a-kursen var det som att alla bitar föll på plats och jag tyckte, för säkert första och enda gången i livet, att jag förstod världen! Den ställdes dock på ända igen då jag fortsatte med B-kursen, men det var oerhört stimulerande. Jag har mött samma erfarenheter från flera av de studenter jag genom åren fått förmånen att undervisa, och det är väl just denna kombination av förståelse, kritiskt tänkande, reflektion liksom tidsliga och rumsliga perspektiv som driver lusten till att lära och lära ut idéhistoria. Det är sannerligen en berikande utmaning att göra detta bland studenter med en annan förkunskap.

Kontextualiserad kanon?

Jag framhöll inledningsvis att idéhistoria behöver kontextualiseras också i förhållande till lärandemiljön. Första terminens studier i idé- och lärdomshistoria utgår i relativt hög grad från kanon och det verkar svårt att bygga upp den på annat vis. Frågan om vad en sådan kanon är och hur den uppkommer och fortlever har diskuterats mycket inom svensk idé- och lärdomshistoria.⁷ Kanon, om än inte huggen i sten, verkar helt enkelt vara en förutsättning för idéhistorien. Vissa idéer har oomtvistligen rönt större

⁶ Burman & Sundgren (red.), *Svenska bildningstraditioner* (Göteborg 2012), s. 24.

⁷ Se t.ex. Nils Andersson & Henrik Björck (red.), *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år* (Stockholm 1994).

inflytande än andra och verkar därför särskilt lämpliga att studera omsorgsfullt. Samtidigt kan kanon dölja andra idéer som blir svåra att upptäcka just för att de är så självklara för oss att de blir oåtkomliga även för kritiskt tänkande och självreflektion. Slutligen kan kanon förstås på flera sätt beroende på vilken kontext den placeras i, vilket i sin tur inte implicerar att kontexten gör texten – här är det en fråga om balans, perspektiv och en medvetenhet om att inte hamna i luddig relativism.

Frågan om kanon har uppmärksammats sedan 1980-talets debatter i USA och det har visat sig att kanonproblematiken inte löses genom att en ny eller flera nya kanon framställs. Idéhistoriker i Göteborg tog för några år sedan problematiken på allvar och presenterade flera kanonkritiska perspektiv i den tänkvärda antologin *Kanon ifrågasatt* (2009) där det bland annat betonas hur centralt det är att såväl studenter som lärare och forskare lär sig att förhålla sig till kanon så att den hålls levande. Ett sådant förhållningssätt stimulerar till reflektion och kritiskt tänkande, liksom till att sammanhangen texten placeras in i kan utmanas. Mikela Lundahl ger ett sådant exempel då hon lyfter fram en tolkning av Hegels herre-slavteori i ljuset av den haitiska revolutionen, en tolkning som i grunden problematiserar vad idealismen hos Hegel är.⁸ Cecilia Rosengren problematiserar hur kvinnliga filosofer marginaliseras i historieskrivningen och hävdar att senare tids forskning möjliggör en förskjutning av den västerländska filosofihistoriens diskurs.⁹ Katarina Leppänen pläderar för att kanon kan användas för att träna studenterna i kritiskt tänkande och reflektion över kanons utformning och maktens strukturer liksom för hur den kritiska forskningens perspektiv kan traderas till och utveckla undervisningen ur exempelvis postkoloniala perspektiv.¹⁰ Hon påpekar att det kan visa sig vara svårt att få lärare att anpassa sig till en sådan pedagogik medan studenterna

⁸ Lundahl, "Kanon och demokrati", i Leppänen & Lundahl (red.), *Kanon ifrågasatt: Kanoniseringsprocesser och makten över vetandet* (Uppsala 2009), s. 13–51.

⁹ Cecilia Rosengren, "Kvinnliga filosofer i filosofins historia", i Leppänen & Lundahl (red.), *Kanon ifrågasatt*, s. 142–156.

¹⁰ Leppänen, "Kanon ifrågasatt: Ett pedagogiskt projekt", i Leppänen & Lundahl (red.), *Kanon ifrågasatt*, s. 119–142.

närmast efterfrågar den då den västerländska utbildningen ofta är monokulturell och premierar vissa typer av förkunskaper framför andra.¹¹

Med hjälp av sådana perspektiv och diskussioner kan idé- och lärdoms historia fortsätta vara relevant och skola fler generationer i kritiskt tänkande och reflektion i förhållande till tanketraditioner – och dessutom etablera nya sådana.

* * *

När jag fick det ärofyllda uppdraget att bidra vid idé- och lärdoms historias 50-årsjubileum i Lund ombads jag att lyfta fram några minnen från Lund och jämföra dem med Södertörn samt delge några allmänna reflektioner om idéhistoria som ämne. Jämförelsen gäller ju både tid och rum: 1980-talets Lund, något om återkomsten som doktorand i mitten av 1990-talet och sedan Södertörn på 2000-talet. Mycket hinner förändras under dessa år, inte bara i Lund och Flemingsberg utan hela världen.

Ett av idéhistorias främsta kännetecken är som bekant kontextualisering. Jag tänker att även tiden och rummet där undervisningen sker utgör en kontextualisering – och utifrån mina erfarenheter och detta sammanhang blev det till att ställa Kungshuset mot Flempan. Med djupa rötter i lärdomens feta mylla passar idé- och lärdoms historia *på sätt och vis* bättre in i lärdomens Lund än vid nybildade Södertörns högskola. Ämnet passar *på sätt och vis* bättre i ett fritt utbildningssystem, där studenten enligt en idealiserad (och förenklad) humboldtsk modell kan pröva sig fram på sin bildnings- och kunskapsväg. Idag premieras och uppmuntras programstudier, bland annat av den anledning att den typen av studier – och studenter – är lättare att kontrollera än när studierna sker enligt den friare studiegången. Så är det särskilt vid de mindre lärosätena. Studenter från studieovana miljöer tenderar att söka sig till programutbildningar – om de fortsätter studera efter gymnasiet. Men här har idéhistoria en värdefull roll att spela.

Efter att under decennier ha ställt frågan om vad idéhistoria är, är det dags att försöka besvara frågan om vad idéhistoria gör. Förhoppningsvis

¹¹ Leppänen, "Kanon ifrågasatt", s. 122.

fortsätter den att bidra till att unga människor får såväl bredare som djupare perspektiv på världen och inser att vi ingår i ett större sammanhang än här och nu. Idéhistoria bidrar till att utveckla kritiskt tänkande och lämnar förhoppningsvis förutsättningar för reflekterande medborgare i ett demokratiskt samhälle. Av den anledningen är det ännu viktigare att programstudenter, som inte själva söker sig till idé- och lärdomshistoria, inom sina program får åtminstone några andra perspektiv från ett kritiskt och perspektivskapande ämne. Det verkar tryggare om framtidens ekonomer, förvaltare och konsulter åtminstone någon gång under sin utbildning ställts inför frågan vad ekonomi, förvaltning eller management är, hur de uppstått och hur det kan se ut bortom de ramar som oreflekterat kan tas för självklara. Hur värderas det som inte låter sig prissättas i kronor och ören?

Som idé- och lärdomshistoriker är vi sannolikt övertygade om värdet av avancerade studier i humaniora i allmänhet och idéhistoria i synnerhet. Samtidigt verkar utbildnings- och forskningspolitiken utvecklas i en annan riktning och verkar även fortsättningsvis satsa på särskilt medicin och teknik, delvis på bekostnad av humaniora. Det är en utveckling som sker inom hela OECD-området och som gynnas av EU:s politik i en strävan att tävla med länder i Asien. Framgången mäts i de kvantitativa enheter vi tvingats lära oss leva med under senare år och fångar inte in humanioras värde.

Det är flera som noterat detta. För ett par år sedan bildades tanke-
smedjan Humtank som ett unikt samarbete mellan humanistiska fakulteter vid svenska universitet och som arbetar för att synliggöra humanioras nödvändighet i ett mänskligt samhälle. Humaniora ger kunskap om oss själva och skapar förståelse för andra, utvecklar kritiskt tänkande och hjälper oss att upptäcka blinda fläckar kring sådant vi helt enkelt tog för givet. Genom studier och analys av människan som skapande och ordnande varelse och hennes föreställningar om världen genom historien kan vi förhoppningsvis uppnå det verkligt nyttiga som Anders Burman och Per Sundgren pläderar för. Vi måste fortsätta visa vad idé- och lärdomshistoria kan bidra med – såväl i Lund som på Södertörn. Inskriptionen i trapphuset till Kultur-anatomen är fortfarande aktuell: De döda står fortfarande i det levandes tjänst.

Kungshuset, avdelningens lokal 1966–1993. På grenen sitter kattugglan, symbolen för avdelningens skriftserie.

Kulturanatomen, Biskopsgatan 7, avdelningens lokal 1997–2014.

LUX, Helgonavägen 3, avdelningens nuvarande lokal. Foto: Åsa Lundgren.

I hemlighet bakom Brahemuseet två onämnda.

Gustav Holmberg, Håkan Håkansson och Shirley Näslund på Lilla Algatan 3.

Idéhistoria i framtidens kunskapssamhälle

Victoria Höög

Ett begrepp som cirkulerar i olika akademiska och politiska sammanhang är ”kunskapssamhälle”. Spontant leder det tanken till positiva associationer; ett samhälle som präglas av kunskap för alla, det kan väl ingen invända emot. Emellertid, när jag började granska det begreppsliga innehållet i ”kunskapssamhället” kom överraskningarna i rask följd. ”Kunskap” hade en annan betydelse än vad jag tagit för givet. Som idéhistoriker borde jag insett att begrepp skiftar innehåll och måste sättas i sitt sammanhang. Orden är desamma, men innehållen förändras. Insikten om begreppens skiftande historiska innehåll tillhör ju ett av vårt ämnes grundläggande perspektiv som Quentin Skinner formulerade i sin klassiska och polemiska artikel ”Meaning and Understanding in the History of Ideas” 1969.¹ Det visade sig att kunskap i kombination med samhälle och framtid hade andra ideologiska övertoner än vad en något naiv idéhistoriker förväntade sig. Begreppet kunskap hade inte längre med bildning och förmåga till reflektivt tänkande att göra, utan hade migrerat till nya sfärer, nämligen 2000-talets nyliberala business- och projektsamhälle som i växande omfattning formar universitetens villkor. I denna universitetspolitiska varumärkeskultur har begreppen bildning och akademisk frihet inget reellt utrymme, utan tillhör de i praktiken betydelselösa retoriska deklARATIONER, som vilseleder och invaggar i en falsk

¹ Skinner, ”Meaning and Understanding in the History of Ideas”, *History and Theory* 8:1 (1969) s. 3–53.

tro att sakernas tillstånd nog inte är så allvarliga. I de administrativa styrdokumenterna ingår inte kunskap som en självklar beståndsdel, utan informations- och kommunikationsstrategier dominerar i den använda vokabulären.

Ett illustrativt exempel är det brittiska utbildningsdepartementet som fram till Brexitomröstningen i juni 2016 hette *Department for Business, Innovation and Skills*. Kunskap tillskrevs en näst intill revolutionerande kraft i det globala samhället, men det var inte kunskap som kultur- eller samhällskritisk kunskap, utan det som gagnade marknaden. Så här presenterade sig departementet på sin numera nerlagda hemsida:

What we do: The Department for Business, Innovation & Skills (BIS) is the department for economic growth. The department invests in skills and education to promote trade, boost innovation and help people to start and grow a business. BIS also protects consumers and reduces the impact of regulation.²

Sveriges universitetsliv framstår som en idyll vid en snabb jämförelse. Men inläsning vad duktiga kollegor i Uppsala publicerat dämpar optimismen. I antologin *Det hotade universitetet* dokumenteras vad som är på gång, att akademien och vetenskaperna håller på att inordnas under kortsiktigt projektänkandet med krav på snabb leverering, ett öde som delas av stora delar av statsförvaltningen.³ Utifrån ett kunskaps sociologiskt perspektiv är det självklart att politik och kunskap såväl hör ihop som ömsesidigt formar varandra. Samhällsordningen motsvaras av en kunskapsordning.⁴ Ett adekvat, om än retoriskt begrepp som Sven Widmalm lanserar är

² <<https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-business-innovation-skills>> (25/5 2016). Samma text och innehåll finns i oktober 2016 på <<http://www.stfc.ac.uk/about-us/working-with-others/who-we-work-with/department-for-business-innovation-and-skills/>>. Däremot har universitetens politiska ansvar flyttats till ett nytt departement "Department for Education", vars ytliga presentation får läsaren att undra vad som är departementets uppgifter – det tidigare universitetets politiska programmet finns kvar hos "BIS".

³ Shirin Ahlbäck Öberg m.fl. (red.), *Det hotade universitetet* (Stockholm 2016).

⁴ Se Sheila Jasanoff (red.), *States of Knowledge: The Co-production of Science and the Social Order* (London 2004) där begreppet "co-production" introducerades.

”kun(d)skapssamhället” som fångar förändringen från en kunskapssyn orienterad mot folkbildning och välfärdsstat till en nyliberalt präglad individualism.⁵ En annan kollega, Henrik Björck har i flera sammanhang skrivit om hur kollegialiteten nedmonteras, samtidigt som de akademiska ledarna i ord betonar hur betydelsefull den är men i praktiken ingenting gör.⁶ Lika allvarligt är det att få kolleger på institutionsnivå tycks veta vilka strukturer som styr det egna universitetet och därigenom med sitt passiva stöd medverkar till att såväl upprätthålla som legitimera systemens fortsatta existens – och expansion.⁷

Post-1989 – new public management och nätverkskulturen tar över

Vi kan vara överens om att det svenska samhället post-1989, kännetecknats av en omstrukturering av de offentliga institutionerna, inte minst universitetet. Svenska lärosäten styrs inte längre enbart av akademiska värden utan denna akademiska kultur ska dela utrymme med minst tre andra styr- och kultursystem som expanderat drastiskt sedan 1990-talets början. För det första, den äldre byråkratiska kulturen, för det andra, ekonomiska modeller för den offentliga sektorn som sätter prislappar på universitetens intellektuella och fysiska kapital (new public management), för det tredje, externa intressenters inträde i universitetsstyrelser liksom medias inflytande. Till detta kan läggas en maktthungrig IT-kultur som manifesterar sig genom

⁵ Widmalm, ”Kun(d)skapssamhället”, i Ahlbäck Öberg m.fl. (red.), *Det hotade universitetet*, s. 29.

⁶ Björck, ”Makt och myndighet i högskolans samtidshistoria”, i Nils Andersson & Mats Greiff (red.), *Från Go:teborg till Malmö via Königsberg: en resa i idéhistoria, idrott, kultur och utbildning – till Lennart Olausson en festskrift* (Malmö 2015) s. 85–108; samt Björck, *Om kollegialitet* (Stockholm 2013).

⁷ Se min artikel ”Yttrandefrihet – bara inom gruppen” i *Lunds universitets magasin* där jag hävdar att det finns flera otydliga styrsystem i bruk. I brist på klarhet utvecklas en ”stamkultur” oftast kallad nätverk som kännetecknas av vänskapsband i stället för meritokrati. <<http://www.lum.lu.se/gasttyckaren-yttrandefrihet-bara-inom-gruppen/>>.

att gång på gång lansera nya tidskrävande administrativa system som forskare måste använda i den dagliga verksamheten.

Autonomireformen 2009 syftade till att öka friheten för statliga universitet och högskolor, men innebar i praktiken att linjestyrningen – den beteckning som new public management diskret introducerades med – ökade från universitetsledningen, vilket innebar att rektor och fakultet fick ett betydande stärkt inflytande på bekostnad av det kollegiala styret.⁸ Kollegerna erbjöds rollen som linjestyrda byråkrater. Vad har detta med kunskap att göra? I en organisation med fyra olika flytande styrsystem, det traditionellt akademiska, det byråkratiska, new public management och externa intressenter har ett femte styrsystem spontant genererat sig själv, nämligen *nätverkskulturen*. Nätverk uppstår i kontexter där gränser, värdesystem och auktoriteter är oklara.⁹ Oklarheterna – och okunnigheten – om hur det övergripande styrsystemet fungerar och de kännbara effekterna av den ökade styrningen har lett till att informella organisationsmönster har uppstått. I värsta fall innebär det att akademikern på golvet är klämd mellan å ena sidan linjestyrningens krav på exakta mått, exempelvis personalplaner som i detalj reglerar hur tjänstens årsarbetstid ska fördelas på undervisning och forskning. Å andra sidan kräver lojaliteten med kollegerna att undervisning, handledning, administration och möten tar långt mer tid än angivet i personalplanen. Situationen genererar en osäkerhet där det blir säkrast att hålla sig väl med sitt nätverk. Vad kännetecknar nätverket? Lojalitet mot ledaren och gruppen! Kritik och yttrandefrihet är enbart accepterat så länge diskussionen hålls inom gruppen. Oviljan att yttra sig kritiskt hänger samman med att starka nätverksledare, innovatörer eller entreprenörer har stor makt för den enskilde akademikers karriär. Nätverket som organisation har betydande likheter med det klassiska patronagesystemet som breder ut sig där centralmakten är svag. Resurser och tjänster byts mot lojalitet och beskydd. Just beskyddet bygger på en personlig relation som kan karaktäriseras som kollegial vänskap och ger nätverket ett övertag. Nätverken kan vara effektiva beskyddare av kunskap,

⁸ Se Björck, *Om kollegialitet*, s. 13ff.

⁹ För en kritisk analys av universitet och nätverk, se kapitel 1 i Ylva Hasselberg, *Vem vill leva i kunskapsamhället: essäer om universitetet och samtiden* (Hedemora/Möklinta 2009).

men i avsaknaden av ett manifest och överordnat akademiskt värdesystem kommer de andra styrsystemens principer att leta sig in i nätverket. Utrymmet för en akademisk intellektuell kultur blir begränsat och kan möjligtvis få utrymme om nätverksledaren utnyttjar sitt inflytande, likt en god despot, att ge sina medarbetare rimliga arbetsvillkor. För kritikerna har det varit svårt att hitta fokus för kritiken – eftersom den flytande mixen av kulturer innebär att den akademiska kulturen finns retoriskt närvarande, men skyms av de andra styrprinciperna hämtade från politik, ekonomi, management och media.

För något år sedan hade jag sagt: Vad som behövs är inte ytterligare en kritik av ekonomisering, byråkratisering och deklaration av humanioras exklusivitet utan en konstruktiv diskussion om vad humaniora kan bidra med i samhällsdebatten, i miljöfrågor, digitalisering, medicin, det vill säga ett förespråkande för att utveckla medicinsk humaniora, digital humaniora och miljöhumaniora som Anders Ekström och Sverker Sörlin argumenterade för i *Alltings mått*.¹⁰ Idag känns detta som ett ställningstagande för en fortsatt instrumentalisering av humaniora, att bli släpvagn till den kommersiella och teknologiska utvecklingen och en fortsatt individbaserad projektorienterad akademisk kunskapskultur. Ekström och Sörlin pekar med rätta på att svenska humanister har en vag föreställning om sin samhällsroll och har accepterat sitt utanförskap. I det läget med en svag kollektiv identitet att i första hand göra sig nyttig för näringsliv och offentlig förvaltning skulle innebära ytterligare försvagnig av den intellektuella kulturen. Politiska reformer har sedan 1960-talet långsamt monterat ner humaniora. Jag ser orsaken till humanisternas svaga position i denna strukturella marginalisering som pågått sedan 1960-talet, inte en självförvållad isolering.¹¹ Självklart ska humanisterna finnas överallt i samhället, men också vara

¹⁰ Ekström & Sörlin, *Alltings mått: humanistisk kunskap i framtidens samhälle* (Stockholm 2012).

¹¹ Marginaliseringen av humaniora har starka paralleller till hur andra sociala grupper utestängs från makt, status och legitimitet genom politiska förändringar i små etapper som tagna var för sig är svåra att upptäcka. Se Martin Molin, Anders Gustavsson & Hans-Erik Hermansson (red.), *Meningskapande och delaktighet: om vår tids socialpedagogik* (Göteborg 2008).

starka nog att hävda andra värden än ekonomiska och informations-tekniska.¹² Inte heller är jag så säker på att kompetensen i att sammanställa och utvärdera information är unik och användbar i humaniora. Myndigheter och företag anställer folk som kan utarbeta fiffiga algoritmer för att hantera information i databaser, inte humanister som spenderar den dyrbara tiden i pappersarkiv. I stället behöver humanister börja med att stärka sin traditionella roll, att föra det offentliga kulturella samtalet, en uppgift som är satt på undantag i universitetens nuvarande kunskapskultur. I sin bok *Humaniora i Sverige* betonar Svante Nordin just detta som humanisternas viktigaste uppgift, att i offentligheten föra ett samtal om moraliska, politiska, ideologiska och estetiska värdefrågor.¹³ Humanisternas förmåga till kritisk prövning, reflektion och sanningssökandet är det bärande i den humanistiska traditionen. En avgörande skillnad gentemot renässanshumanismen som Nordin lyfter fram är att den moderna humanismen representerar ett vetenskapliggjort sätt att förhålla sig till traditionen, vilket är motsatsen till dogmatisk auktoritetstro. Sanningen står över auktoriteterna.

Självklart behöver vi dynamiska kunskapsmiljöer som reflekterar tidens utmaningar, rymmer flervetenskap och en viss volym. Men i stället för den nedmontering av den moderna kombinationen av frihet och vetenskaplighet skulle vi behöva en ny Humboldt som rycker upp universitetet ur den flytande managementkultur som råder. Inte heller räcker det med omorganisering av de humanistiska ämnena i nya administrativa konstellationer. Ekström och Sörlin har tillskrivit inrättandet av samhällsvetenskapliga fakulteter under 1960-talet som en kunskapspolitisk vattendelare.¹⁴ Enligt dem kom humaniora att bli sidoställd i förhållande till utvecklingen av välfärds-Sverige. Det utvecklades en ny infrastruktur för samhällsvetenskaperna som innebar att de associerades med välfärd och

¹² För en kritisk kommentar och översikt av de argument som förts till humanioras försvar, se Henrik Bohlin, "Sanningssökande, maktkritik eller generalistkompetens för arbetsmarknaden? Debatten om humaniora", i Anders Burman & Lena Lennerhed (red.), *Samtider* (antologi om 2000-talets idéhistoria), beräknad utgivning 2016.

¹³ Se Nordin, *Humaniora i Sverige: framväxt, guldålder, kris* (Stockholm 2008), särskilt s. 276–286. Se även Bohlin, "Sanningssökande".

¹⁴ Ekström & Sörlin, *Alltings mått*.

kunskap för framtiden. De ställer sig frågan vad som hänt om denna separation i fakulteter inte inträffat, om humaniora utvecklats tillsammans med välfärdstatens institutioner, i stället för att bli en outsider.

Mitt svar på detta är: De kvalitativa samhällsvetenskaperna är också satta under press. Det gäller också naturvetenskaper som inte har tydliga tillämpningar och intressenter. Däremot vissa områden inom humaniora, samhällsvetenskap och delar av naturvetenskap omhuldas av föreställningar om samhällsnytta och en arbetsmarknad. Inom humaniora gynnas områden som satsar på digital kommunikation, sociala medier, modevetenskap och etnologi som lämnat det historiska folklivsperspektivet. Forskare liksom studenter inom dessa områden har en positiv framtidsbejakande självidentitet. Exempel på motsvarande områden inom samhällsvetenskaperna är nationalekonomi, företagsekonomi, biblioteks- och informationsvetenskap och ekonomisk geografi. För klassisk humaniora och naturvetenskap försvann arbetsmarknaden när gymnasierna upphörde att anställa nydisputerade forskare som lektorer med gymnasiereformen 1970.

Vid många av de nya högskolorna och även vid universitet hör humaniora och samhällsvetenskap till samma enhet. I Karlstad heter det "Fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap", i Malmö samlas forskning och undervisning i "Fakulteten för kultur och samhälle" och i Uppsala är också humaniora och samhällsvetenskap inom samma administrativa område. Vid de nya högskolorna saknas de flesta ämnen inom det historisk-filosofiska området. Tillspetsat uttryckt, traditionen är bortkittad som struktur.

Två nödvändiga omorienteringar – upplysningen åter och förändrad forskningsstrategi

Så vad är mitt svar på frågan om idéhistorias uppgift i framtidens kunskaps-samhälle? För det första, att bevara och utveckla den intellektuella traditionen från upplysningen att framhäva kritisk och reflekterande kunskap som grunden för välstånd och demokrati. En tradition är en förutsättning för att kunna skapa kultur. Utan kultur saknar samhället förmåga att reflektera över sig själv. Okunniga medborgare blir egotrippade

konsumenter även i politiska sammanhang. Begreppet allmänintresse och att handla för det gemensamma bästa, i stället för *mitt* eget bästa håller på att drastiskt förlora i relevans. Därmed bryts en mer än tvåtusenårig tradition sedan Platon i *Staten* beskrev hur ett gott samhälle för alla är möjligt. Utan förnuftet tolkat som förmåga att värna om allmänintresset som ledstjärnan för politiker och folket när de agerar som medborgare är samhället inte möjligt. Förvånansvärt många förändringar inom universiteten har motiverats utifrån individens ekonomiska egenintressen, utan att balanseras av den politiska liberalismens insikt i nödvändigheten av en stat som vidmakthåller en rättvis fördelning av det goda. Humaniora beskrivs i förbifarten som en udda verksamhet utan reell samhällsbetydelse.¹⁵

Jag föreslår att vi ser traditionen som en motståndsrörelse som kan ge intellektuell reflekterande kritisk kunskap för att granska samtiden. Det behöver inte sägas här att traditionen rymmer ett historiemedvetande och utan ett sådant är vi förlorade i en oflekterad presentism. Jag vill dröja vid begreppet reflektion. Vårt gemensamma offentliga kritiska förnuftsbegrepp behöver revitaliseras – som det finns inom idéhistoria, filosofi och litteraturvetenskap för att nämna några av de klassiska ämnena. För att det ska vara möjligt måste traditionens värde erkännas och den förvirring som präglat det humanistiska uppdraget behöver skingras.¹⁶ Självklart är det sanningen som ska sökas och i det ingår självklart att avslöja hur sanningar skapas och upprätthålls, så kallade sanningseffekter. Postmodernismen får i olika sammanhang vara den stora boven för avvisandet av upplysnings-traditionen, och det är frestande att hålla med. Retoriken och begrepps-kreativiteten lockar – tills anspråken på att genomskåda historien och nuet

¹⁵ I propositionen 2001/02:15, *Den öppna högskolan* användes uttrycket "det livslånga lärandet" sannolikt för första gången i en statlig utredning. Argumentet var att lärandet främjade en förbättrad individuell livskvalitet, det s.k. "livsstilsargument". Något balanserande argument om kunniga och engagerade medborgare finns över huvud taget inte med. Se också Widmalms genomgång av forskningspropositionerna där bl.a. vetenskapshistorien används för att "markera ett individualistiskt synsätt". Widmalm, "Kun(d)skapssamhället", s. 39.

¹⁶ Se Nordin, *Humaniora i Sverige*, särskilt s. 274f. Se också John Rawls, *Political Liberalism* (New York 1993); Rawls, *Folkens rätt: och Åter till idén om offentligt förnuft*, övers. av Annika Persson (Göteborg 2001).

blir alltför grandiosa i kombination med en långtgående sanningsupplösande relativism. I begränsade analyser kan det vara en poäng att visa på maktstrukturer som använder sanning, realism och kunskap som termer för att maskera förtrycket. Men att därifrån avvisa och diskreditera hela upplysningstraditionen, ja då behövs den historiska kunskapen som motvikt. Klassiska upplysningsforskare som Alfred N. Whitehead, Ernst Cassirer och Peter Gay urskilde en humanistisk upplysning, representerat av en David Hume, en Montesquieu, en Rousseau, och en Diderot, för att nämna några tänkare.¹⁷ Dessa sjuttonhundredatalstänkare motstod överdrivet filosofiskt teoretiserande. Det mänskliga livets komplexitet kunde inte fångas av de filosofiska systemen, ett argument som borde vara gångbart i samtidens värderativism. Men inte heller kan någon filosofisk skepticism i världen falsifiera vetenskapliga framgångar. Vetenskapen klarar sig utmärkt utan filosofi och historia. Emellertid är det viktigt att hålla i minnet att kritiken mot vetenskapen också är en utlöpare av den humanistiska upplysningen. Ett snävt rationalistiskt ideal som inte erkänner vetenskapens brister och andra kunskapskällor än förnuftet innebär att den mänskliga naturen blir reducerad till ett spöke i maskinen, för att travestera Gilbert Ryles omdöme om cartesianismen.¹⁸ Varken filosofisk skepticism eller vetenskap kan bortse från att det mänskliga livet är bundet till vardagslivets erfarenheter. Den intellektuella kulturens uppgifter uppstår i vardagslivets tankemyller, att granska och reflektera över mänskliga motiv och drivkrafter. I Diderots *Rameaus brorson* uttrycktes den humanistiska upplysningens grundidé, att sätta det praktiska livet i centrum och inte dirigera tänkandet till att ge färdiga filosofiska eller vetenskapliga svar.¹⁹

Mitt andra förslag till omorientering anknyter till att idéhistoria har en stark tradition att ha fokus på övergripande idéer om människan, samhället,

¹⁷ Whitehead, *Science and the Modern World: Lowell Lectures 1925* (Cambridge 1926); Cassirer, *The Philosophy of the Enlightenment* (Princeton 1951); Gay, *The Enlightenment: An Interpretation* (New York 1966–1969).

¹⁸ Ryle, *The Concept of Mind* (New York 1949).

¹⁹ Diderot, *Rameaus brorson*, övers. av Ria Wägner (Stockholm 2015). Texten är huvudsakligen skriven 1761–62. Det franska originalet försvann i samband med Diderots död men texten fanns tillgänglig på tyska. Den första franska utgåvan 1823 byggde på Goethes tyska översättning.

naturen och religionen, vilket skiljer ämnet från vanlig historia. En huvuduppgift för idé- och lärdomshistoria med vetenskapshistoria som en tung bärande grund skulle vara att utveckla generella kritiska bilder av perioder, personer, idéströmningar och därmed skapa utrymme för att reflektera över vilka övertygelsesom bär upp den intellektuella kulturen. Två aktuella exempel som skulle fördjupas av ett historiskt perspektiv är religionernas återkomst och ifrågasättandet av gränsen mellan människa och djur. Karl Löwiths välkända bok *Meaning in History* visar hur historieskrivningen stått i oreflekterat beroende till teologin.²⁰ Idéhistoria har som ett av sina goda drag att inte ha svepts med i modernitetens ointresse för religion. Inte heller har gränsen mellan djur och människa tagits som ett faktum, utan medvetenheten om klassifikationernas tidsbundenhet har inneburit kunskap om de förmoderna idéerna om djurens status i naturen långt innan postmodernismens spektakulära antihumanism. Den antika frasen "Homo est animal" inledde skolböckerna i latin långt in på 1800-talet.²¹

En annan styrka med idéhistoria är det grundmurade historicistiska förhållningssättet. Till skillnad från systrarna filosofi och historia fick modernitetens scientistiska vetenskapsideal inte fäste inom idéhistoria. Newtons vetenskapsuppfattning rymde såväl Gud som alkemistiska formler och var inte den moderna 1900-talsfysikens tvilling. Den historiska medvetenheten har värnat om att nalkas idéerna med känslighet; en intellektuell kultur består av idéer i en skiftande skepnad av föreställningar. Idé- och lärdomshistoriens grundare i Sverige, Johan Nordström angav riktningen i sin avhandling *Georg Stiernhielm: Filosofiska fragment* där han rekonstruerade hela den intellektuella protestantiska tankevärlden under första hälften av 1600-talet.²² Jag skulle vilja kalla detta det Nordströmska postulatet, att det intellektuella uppdraget är att rekonstruera, beskriva och granska världsbilder, i stort eller smått. Inom idéhistoria har denna tradition överlevt, den finns ännu. Att medvetet satsa på denna tradition skulle inne-

²⁰ Löwith, *Meaning in History: The Theological Implications of the Philosophy of History* (Chicago 1949).

²¹ Gunnar Broberg & Charlotte Christensen, "Homo sapiens. 250 years as an animal and a moral being", *Svenska Linnésällskapets Årskrift* (2008) s. 7–30.

²² Nordström, *Georg Stiernhielm: Filosofiska fragment, med inledning och kommentar* (Stockholm 1924).

bära att delvis bryta med det forskningsideal som präglat mycket av den humanistiska forskningen under de senaste etthundra åren, nämligen att hitta ett område som ingen tidigare skrivit om och fylla igen det vita fältet.

I stället är uppgiften – programmatiskt uttryckt – att rekonstruera tankevärldar. Flera yngre idéhistoriker har vidarefört denna tradition och insisterat på den mödosamma tidskrävande monografin som genre. Kristiina Savins *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige* (2011) är ett av många goda exempel inom ämnet som gått emot det linjära kunskapsidealet. En förutsättning för att denna forskning ska hålla hög kvalitet är empiriska detaljkunskaper förvärvade genom årlånga tidskrävande fallstudier. Först när detaljerna är på plats kan de stora historiska linjerna diskuteras och kanske förändras, något som Nordström påpekade i förordet till sin avhandling.

Idéhistoria har en tradition att ta sin utgångspunkt i förreflexiva trosföreställningar som bär upp också den intellektuella kulturen. Men dessa övertygelser behöver intellektuellt underhåll för att bidra till ett gott samhälle vilket den moderna offentligheten varit det viktigaste forumet för. En utmaning finns i den traditionella mediekulturens försvagning i förhållande till sociala medier och googlealgoritmen som stratifierar kunskap så att den existerande världsbilden och befintliga fördomar bekräftas. Välkänt är att individens söksträngar modelleras om och baseras på tidigare sökningar. Om vi bara vet vilka värden som ska diskuteras är den idéhistoriska kunskapen en ovärderlig strategisk inspiratör. En av idéhistoriens fortsatta uppgifter skulle kunna vara att formulera dessa föreställningar och därmed hålla vid liv en intellektuell kultur.

För någon månad sedan kom Gunnar Broberg med ny bok som är unik, *Nattens historia*.²³ Ingen historiker har tidigare skrivit en sådan bok, den saknar internationell motsvarighet, trots att varje människa upplever natten varje levtt dygn. I nattens mörker men också i dagens ljus finns de smutsiga idéerna – kolonialism, religiöst förtryck, politisk totalitarism som självklart har en plats i en idéhistoria som handlar om världsbilder. Ett av upplysningens tillkortakommande var att inte skildra och konfrontera

²³ Broberg, *Nattens historia: nordiskt mörker och ljus under tusen år* (Stockholm 2016).

ondskan i människans historia.²⁴ Idéhistorias repertoar av förmodern kunskap och anti-scientistisk tradition kan bidra med en historisk kontext för att formulera en etisk naturalism som kan begreppsliggöra det mänskligt onda.

Det normativa och kritiska uppdraget

Den ursprungliga idén med min artikel var att rita en översiktlig karta över idéhistorias plats i det akademiska landskapet och i god induktiv anda hoppas att det okända framtidsfältet, humanioras framtida roll – x:et – skulle bli synligt. Jag borde vetat bättre och tänkt popperianskt; vad som behövs är en djärv hypotes – om hur det ska gå för humaniora i framtiden. Flera gånger har jag lyft fram förmoderniteten som en fond att förhålla sig till i samtiden. Förmoderniteten var grogrunden för upplysningen som betonade människans förnuft, samtidigt som dogmatism i olika former förkastades. Dess arv är humanismen som också födde de demokratiska liberala rörelserna: politisk frihet och framtidstro. Idag är modernitetens värdestrukturer ifrågasatta med märkliga, men utbredda resonemang att upplysningens förnuft och rationalitet bär skulden till krig, fattigdom, migrationsströmmar samt marknadsfundamentalism. Religiös fundamentalism går ofta fri, skyddad av kulturrelativismens slöja, från postmodernistiskt ifrågasättande.

Så vad finns att säga? Modernitetens landvinningar, vetenskap, kritiskt förnuft och politisk frihet behöver ta förnyat spjörn för att kunna förnyas. Utmaningen är densamma som förmodernitetens tänkare stod inför: att skapa ett gott samhälle. De senaste hundra åren har vi haft flera svar: vetenskap och humanistisk bildning uppbyggda som intellektuella *fria* miljöer; skolutbildning för folket och politisk konsensus kring välfärdsamhället; en nation byggd på en stark stat. Idag återstår bara ett svar, vetenskaperna är motorn i kunskapssamhället. Men deras villkor är drastiskt förändrade.

²⁴ Rüdiger Safranski, *Det onda eller frihetens drama*, övers. av Joachim Retzlaff (Stockholm 1999).

Frihet är ersatt av ett kontrollerande managementtänkande. Inget universitetsakademiskt område sitter länge i orubbat bo.

Innovationspolitiken (som det kom att heta under 1990-talet) hade inget utrymme för humanistisk forskning. Inte heller hade den utrymme för frihet och självstyre, grundstenarna i den intellektuella kultur som skapade västvärldens enastående vetenskapliga framsteg. Innovations- och managementsystemen med fokus på kontroll och utvärderingar är en organisationskultur som i grunden är främmande för det som skapar kreativitet, frihet att tänka. Med Li Bennich-Björkmans uttryck: managementkulturen och linjestyrningen i syfte att leverera mätbara resultat innebär inget annat än en tidsresa bakåt i tiden. Google och Facebook har förstått det liksom de nordamerikanska elituniversitetet; i en situation där kreativitet är kapitalet måste medarbetarna vara fria för att motivationen ska blomstra. Universitetet var först med detta, att inse att en intellektuell kreativ miljö bygger på medarbetarnas frihet.²⁵

Vi vet allt detta; nödvändigheten av en intellektuell kultur som används till mera än att dekorera Nobeltalen med historiska referenser för att ge lärt intryck. Vi vet att stora delar av offentligheten – sociala media, finanssektorn och vissa av de nya högskolorna – lever ett allt vildare liv, där tunt tyckande betraktas som argument uttryckta med begrepp som ”scenarior”, ”visioner”, ”förhoppningar”, ”tillväxt.” I denna tyckande kultur blir forskarens åsikt en bland andra, utan särskild auktoritet. Vi vet också att de nya vetenskapsområdena – nano-, neuro- och bioteknologier ingår i denna ofta oreflekterande värld som behöver infogas i större intellektuella perspektiv för att bli något mer än teknokratiska visioner. Vi är alla överens om att humanisterna måste utvärda och fortsätta bidra till en sansad offentlig kunskapskultur.²⁶

²⁵ Bennich-Björkman, ”Långt före sin tid: forskningsuniversitetet som kreativ miljö”, i Ahlbäck Öberg m.fl. (red.), *Det hotade universitetet* (Stockholm 2016).

²⁶ En obehaglig utmaning som hotar den intellektuella kulturen och dess akademiska deltagare är de förändrade villkoren för publicering. De bibliometriska citeringssystemen, överflyttade från naturvetenskap och samhällsvetenskap, som redan till viss del fördelar anslagen till ämnesinstitutionerna ger inga poäng för publicering och framträdande utanför den akademiska specialistkulturen. Även monografier missgynnas.

Akademiker är av tradition bra på att problematisera, men det behövs också en samlingsplats för kritiskt tänkande. Och det vill jag hävda att vi saknar. Hur gör man detta rent konkret? Var börjar man? Då blir det nödvändigt att byta abstraktionsnivå och komma ner till en elementär men så självklar nivå att vi missar den. Varje politiskt parti har det, de flesta akademiska ämnen har det också, nämligen gemensamma möten. Om vi ska våga vara något annat än tysta akademiker med ligkiltigheten som själv rättfärdigande strategi behöver vi vara ett kollektiv. Men svenska idéhistoriker har inga nationella mötesplatser, inga återkommande gemensamma konferenser eller symposier i sin akademiska miljö där man deltar i egenskap av att vara just idé- och lärdomshistoriker. Administrativa ledningsgrupper är mycket bättre organiserade än vi. Fram tills för cirka tio år sedan fanns idéhistoriska nationella möten omväxlande med nordiska träffar. Först i efterhand framstår hur betydelsefulla dessa möten var: vi fick reda på vad som pågick både runt om i Sverige och i Norden. Vi lyfte blicken från den individuella karriären till att värna om det gemensamma intellektuella uppdraget, att skapa en allmänning som upprätthåller den intellektuella kulturen.²⁷

Om något skulle glädja mig och dämpa pessimismen så vore det att dessa möten, nationella och nordiska återupptogs.

²⁷ Se Widmalm, "Kun(d)skapssamhället".

Krupperupsymposium juni 2006 om Lärdom, kunskap och bildning. Bland deltagarna syns Merete Mazzarella, Torsten Nybom, Gunnar Broberg, Charlotta Brylla, Laura Kolbe, Hanna Östholm, Lynn Åkesson, Victoria Höög, Carina Burman, Elisabeth Mansén, Peter Luthersson, Bengt E. Y. Svensson, Jonas Hansson, Carl Magnus Pålsson, Mats Benner, Gustav Holmberg, Hjärdís Kristenson, Jakob Christensson, David Dunér, Bo Lindberg, Göran Blomqvist, Thomas Kaiserfeld, Björn Wittenmark, Sven Widmalm, Charlotte Christensen-Nugues, Jenny Beckman, Svante Nordin och Birgitta Svensson.

På väg från färjan. Ven, 1992.

I blåsten visning av guiden Johan Ludvig Runeberg. Från vänster Gunnar Broberg, Agneta Helmius, Anders Lundgren, Bosse Holmqvist, Henrik Björck, Ronny Ambjörnsson, Lena Lennerhed, Oliver Timme, Thomas Kaiserfeld, Victoria Höög, Urban Wråkberg och Franz Luttenberger.

Framför Pufendorfinstitutet den 20 maj 2016. Bland deltagarna var Bo Keck, Anna Tunlid, Tove Paulson Holmberg, Sven Widmalm, Lena Lennerhed, Agneta Helmius, David Dunér, Svante Lindqvist, Jakob Christensson, Thomas Kaiserfeld, Kristiina Savin, Erland Sellberg, Karl Grandin, Sven-Eric Liedman, Johan Sundeen, Gunnar Broberg, Christer Nordlund, Cecilia Rosengren, Bo Lindberg, Gustav Holmberg, Jan Eric Olsén, Daniel Andersson, Eva Stohlander Axelsson, Svante Nordin, Rebecka Lettevall, Leif Stille, Victoria Höög, Lisa Svensson, Charlotte Christensen-Nugues, Bengt Olle Bengtsson, Jimmy Jönsson, Henrik Björck, Ingrid Wällgren, Per L. Månsson, Jonas Hansson, Carl Göran Heidegren, Stefan Arvidsson, Martin Hansen-Chernetskiy, Matthew Norris, Bengt Åke Hoff och Henrik Bohlin.

Lundensiska avhandlingar i idé- och lärdomshistoria

Ragnhild Karlsson. *Bengt Lidfors och botaniken. En studie av hans populära och vetenskapliga arbeten mot bakgrund av dåtida filosofi och naturvetenskap* (1983).

Hertha Hanson. *J. H. Ekendal och den nya folkskolan* (1984).

Sten Högnäs. *Människans nöjen och elände. Gyllenborg och upplysningen* (1988).

Bertil Belfrage. *Studier i George Berkeleys tidiga filosofi. November 1707–november 1708* (1990).

Elisabeth Mansén. *Konsten att förgylla vardagen. Thekla Knös och romantikens Uppsala* (1993).

Jakob Christensson. *Lyckoriket. Studier i svensk upplysning* (1996).

Victoria Höög. *Upplysning utan förnuft. Begär och frihet hos Thomas Hobbes, John Locke, David Hume och Montesquieu* (1999).

Carl-Göran Heidegren. *Filosofisk modernisering. Studier i nordisk filosofihistoria (1860–1910)* (1999).

Jonas Hansson. *Humanismens kris. Bildningsideal och kulturkritik i Sverige 1848–1933* (1999).

Henrik Bachner. *Återkomsten. Antisemitism i Sverige efter 1945* (1999).

Gustav Holmberg. *Reaching for the stars. Studies in the history of Swedish stellar and nebular astronomy, 1860–1940* (1999).

Rebecka Lettevall. *En europeisk kosmopolit. En idéhistorisk studie av Immanuel Kants Om den eviga freden och dess verkningshistoria* (2001).

Håkan Håkansson. *Seeing the word. John Dee and renaissance occultism* (2001).

Fernando Flores Morador. *Mellan åsikt och vittnesbörd. Amerika och Västerlandets arkaiska rötter* (2001).

Monica Libell. *Morality beyond humanity. Schopenhauer, Grysanowski, and Schweitzer on animal ethics* (2002).

Patrik Lundell. *Pressen i provinsen. Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750–1850* (2002).

Andreas Önnersfors. *Svenska Pommern. Kulturmöten och identifikation 1720–1815* (2003).

Charlotte Christensen-Nugues. *Och de skall vara ett hjärta. Konsensusdoktrinen i medeltida kanonisk rätt* (2003).

Carl Magnus Pålsson. *Ombyggnad pågår. Lunds tekniska högskola och ingenjörserollens förändring* (2004).

Jakob Danneskiold Samsøe. *Muses and patrons. Cultures of natural philosophy in seventeenth-century Scandinavia* (2004).

Anna Tunlid. *Ärftlighetsforskningens gränser. Individer och institutioner i framväxten av svensk genetik* (2004).

David Dunér. *Världsmaskinen. Emanuel Swedenborgs naturfilosofi* (2004).

Jan Eric Olsén. *Liksom ett par nya ögon. Frithiof Holmgren och synsinnets problematik* (2005).

Ingmar Lundkvist. *Kulturprosten. Torsten Fogelqvist som DN-publicist och folkbildare* (2005).

Johan Sundeen. *Andelivets agitator. J. A. Eklund, kristendomen och kulturen* (2008).

Henrik Brissman. *Mellan nation och omvärld. Debatt i Sverige om vetenskapens organisering och finansiering samt dess internationella och nationella aspekter under 1900-talets första hälft* (2010).

Jonnie Eriksson. *Monstret & människan. Paré, Deleuze och teratologiska traditioner i fransk filosofi, från renässanshumanism till posthumanism* (2010).

Kristiina Savin. *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige* (2011).

Bo Keck. *Halmstadgruppens metamorfoser. En studie av en konstnärsgrupp* (2014).

Matthew Norris. *A pilgrimage to the past. Johannes Bureus and the rise of Swedish antiquarian scholarship, 1600–1650* (2016).

Anna Cappi. *Den haltande kontinenten? Autenticitet och ekonomisk frihet hos José Martí* (2016).

Den 20 maj 2016 samlades forna och nuvarande idéhistoriker för att fira ämnets femtioåriga historia vid Lunds universitet. Dagen bjöd på strålande väder, kroppslig välförplägnad och ett antal föredrag. De följer här tillsammans med fotodokumentation från de gångna åren.

Ugglan

1. *Idé- och lärdoms historia i Lund 25 år*, red. Gunnar Broberg (1991)
2. *Upplysningens miljöer – ett nordiskt perspektiv*, red. Gunnar Broberg (1994)
3. Jakob Christensson, *Carl Fredrik Nordenskiölds förlorade illusioner* (1994)
4. Gunnar Broberg, *Statlig rasforskning* (1995, 2002)
5. *Den idéhistoriska bilden*, red. Gunnar Broberg och Jakob Christensson (1995)
6. *Dygd och medborgarskap i 1700-talets politiska tänkande*, red. Svante Nordin och Rebecka Lettevall (1996)
7. Charlotte Christensen, *Den personliga äktenskapet* (1996)
8. *Att gestalta historien*, red. Jakob Christensson och Håkan Håkansson (1997)
9. *Nordiska universitetskulturer*, red. Sten Högnäs (1998)
10. *Ugglan i dikt och bild* (1997)
11. *Att skriva filosofihistoria*, red. Svante Nordin och Jonas Hansson (1998)
12. *Fem uppsatser om steriliseringen i Sverige*, red. Gunnar Broberg (1999)
13. Gustav Holmberg, *Reaching for the Stars* (1999)
14. *Risk och historia*, red. Gunnar Broberg och Svante Nordin (2000)
15. *Kulturanatomiska studier, tillägnade Anja Edén och Sten Kindlundh*, red. Gunnar Broberg (2001)
16. *Risk och historia 2*, red. Gunnar Broberg och Svante Nordin (2002)
17. *Vem styr forskningen?*, red. Gunnar Broberg, Bengt Forkman och Carl Magnus Pålsson (2003)